ДЕНИСКО

Повість

Дениско і відьма

Важко сказати, коли все це почалось. Можливо, ще з тих перших його напівсвідомих днів, коли мати розповідала казки. У казках вовки та зайці розмовляли — й тому кортіло йому не раз почути живе слово від собаки чи півня. В казках плигала кудись ступа на одній нозі, котився колобок світ за очі, людським голосом озивалася калинова сопілка — й Денискові хотілось порозмовляти з грушею біля хати, яка лише зітхала у відповідь, баглось йому крикнути в темне бездоння криниці, яка відповідала йому лякливим та швидким відлунням.

Домовик у них був сердечний. Дениско знав, що живе домовик у штандарах — поміж дров, соломи та сміття. Спершу Дениско боявся зазирати туди, та тому, що домовик поводився сумирно, хлопець похоробрішав. Одного разу взяв рогачі й почав ворушити по кутках, перевертаючи паливо та збиваючи порохно. Проте домовика не вигнав, бо той, либонь, кудись подався. З тих пір Дениско твердо знав, що домовик приходить спати в свої штандари тоді, коли спить і він, Дениско.

Здулась корова їхня. Батько на налигачі водив її по вулиці, накривши боки мокрим рядном, і стежив, щоб ряба нічого не з’їла. Її вдалось виходити, а мати ввечері пояснювала синові:

— Домовик наш ледацюгою став, бо за корову не дбає — от і здулась.

Вранці Дениско, заглядаючи в штандари, казав:

— І хочеться ж тобі, щоб лаяла мати? Га? Будеш волочитись, то ногу десь переб’ють ломакою, а хіба каліка потрібен комусь? Чи голови позбудешся… Чого ти мовчиш? Застидався, еге ж? Значить, буде з тебе толк, якщо стидаєшся.

Ворушив у штандарах коцюбою, в ніс набивалось пилу, він чхав і кепкував із домовика:

— О, він і чхати вміє! Бач, який панич! А якби корова здохла, то що? Був би ти винуват — і вигнала б тебе мати під три чорти! А думаєш, я за тобою не скучав би? Ото ж то! Шануйся!..

Наливав у склянку трохи вишняка з бутля, ставив якомога далі в штандари.

— Пий удома, коли вже такий п’яниця, тільки по компаніях не шляйся, бо геть зіп’єшся, ні на що не схожий будеш.

Дули вітри, задували в комин, і в хаті стояли хвилі давкого сірого диму. Мати одверталась од печі, бухикала й говорила до Дениска, що вилежувався на черені:

— Спускайся на долівку, тут менше диму… Їй-богу, це до нашого домовика внадилась відьма якась, коверзує в димарі.

Коли вночі всі вкладалися спати, Дениско довго марудився. Прислухався, як у димарі тонесенько висвистує чи то вітер, чи то відьма од радості завиває. Її радість була така одноманітна, протяжно-нудна, що Денискові ставало тоскно й лячно.

— Ти каглу заткнув? — спросоння запитувала мати в батька.

— Заткнув, — бурчав батько. Згодом нехотя вставав і йшов перевірити, чи добре заткнув. Скоро повертався, й од нього пахло холодом.

Проте відьма й далі тужила в димарі. Може, скликала з темної ночі всіх своїх подруг? Може, кликала й не могла докликатися домовика із штандарів? Голос її то затихав, наче його видувало вітром із комина, то шарудів, наче щось перегортало суху солому, а то журливо так сотався й сотався, що Дениско затуляв пальцями вуха.

Він часто подумки просив, аби відьма йшла з їхньої хати й дала йому трохи поспати, бо так він геть із сили виб’ється. Вона ж, либонь, внадилася до них, норовлива, бо так ні разу й не послухала Дениска. "Е-е, якби щось путнє, то зумів би з нею умовитись, а так..."

Вони жили близько поля, то матері в колгоспі загадали, щоб вона варила обід для трактористів. У колгоспі було їх кілька, вони приходили брудні, закіптюжені, й довго мусили відмиватися. Найбруднішим чомусь завжди з’являвся Федір Кіт — іще молодий, довготелесий парубок, що мав здорові, ледь-ледь прикриті повіками очі, схожі на курячі яйця.

— Ану принеси води! — весело кричав Денискові.

Той, перегнувшись удвоє, приносив повнісіньке відро води.

— Ану злий! — наказував Кіт.

Вода живим сріблом блищала на його чорному тілі.

— То підеш у тракторист? — запитував. Дениско ствердно кивав головою.

— Ото ж то й воно! — радісно підморгував Кіт. — Бо трактористи — це справжні люди! Згода?

Хіба Дениско міг не згодитися, коли оцей Кіт йому так подобався, що він із нього й погляду не зводив би?

Трактористи їли гарно — в мисках нічого не зоставалося. Але найкраще, мабуть, їв Федір Кіт. Він начебто й не поспішав ніколи, бо встигав у спільну балачку своє слово вставити чи розсмішити так, що всі за животи бралися, а от миску свою спорожнював найпершим.

З ними було цікаво: й тоді, коли всі мовчали, і тоді, коли всі говорили. За обід вони голосно дякували, найголосніше — Федір Кіт.

— Домовику дякуйте, а не мені, — трохи наче аж ніяковіючи, відказувала мати.

— А найбільше — домовику! — підморгував Федір.

Дениско потім довго роздумував: а добрий домовик знає про ту їхню подяку чи ні? Бо ж дякували віддалік од штандарів, міг і не почути, тим більше, що вже підстаркуватий, що вже на одне чи й на двоє вух недочуває. То Дениско залазив мало не в самісінькі штандари й казав у їхнє таємниче нутро:

— Домовиче-домовиче, тобі велике-превелике спасибі за обід!

Прислухався до відповіді, але вчути її не міг…

Одного разу мати сказала трактористам про оту відьму, яка навідується до їхнього домовика. Про те, як вони вдвох товчуться в комині та як там завиває щось, скавулить…

— Хе! — всміхнувся Федір Кіт. — Та ми ж добре знаємо ту відьму!

— Знаєте? — перепитала мати. А Дениско так і засовався на лаві.

— Ми її часто здибуємо, — мовив Федір. І звернувся до своїх товаришів: — Правда ж?

Ті ствердно закивали головами. Обличчя їхні при цьому зоставалися серйозні й уважні. Хоч би тобі однісінька лукава іскорка проскочила в очах, так ні.

— Балочку знаєте? — провадив далі Кіт. — Ну яку ж іще — оцю, що зразу за вашим городом. То завжди, коли ми ввечері йдемо, там щось перекочується поміж кущами.

— Тю-ю… — тільки й видихнула мати. А в Дениска рот розтулився, одна губа від другої відвисла, хоч ти її мотузком підв’язуй.

— А ви хіба й не бачили? — позлітали догори Федорові брови. — Це ж тут зовсім близько біля вас.

— Хай господь милує, — тільки й одказала мати. — Хто ж це може бути? — Й зір потьмянів їй. Так наче боялась, що на неї подумають.

— А я хіба знаю? Хтось є, на когось люди говорять.

Дениско поспитав:

— Як же воно котиться?

Федір засміявся, ляснув його долонею по плечу.

— А отак! Клубочком усе, клубочком, і все по землі, а то й над землею піднімається. Невеличке таке, прудке, зодягнуте в щось біле, а в що саме — хіба запримітиш? Не кожного вечора й бачимо, а таки бачимо.

— Й не боїтесь? — Дениско це.

— А чого боятись? — Федір построгішав. — Ми ж трактористи.

— Воно то звісно… — якось непевно проказала мати.

Денискові кортіло, аби вони ще розповідали щось (бо хоч страшнувато було, зате цікаво), але трактористи дружно повиходили з хати, дружно подалися з обійстя. Дениско якийсь час був певен: жартують вони, кажучи про відьму. Й мати жартує.

По межі подався на край городу, став там і дивився в поле. Ген попереду трактористи йдуть; дійшли до балочки, й двоє ліворуч звернули, до своїх тракторів, яких звідси й не видно, а Федір праворуч пішов — його трактор ген-ген видніє.

Через цю балочку Дениско завжди до своєї баби в гості ходить, а ця баба живе в сусідньому селі, не видно за горбками. Дениска ніхто ніколи не проводжає, ніхто не зустрічає — застав бабу дома, то й добре, а ні, то й назад може піти. Але чомусь ніколи не бачив у балці відьму. Може, тому, що не чув про неї? Якби почув був раніше, то вже й побачив би. Гм, ти диви… Яке ж воно? Чи й справді таке, як ото розказують?

Він стоїть і уважно дивиться перед собою. Напружує зір, аж сльозиться, проте ніде нічого… Ступає крок уперед, але ноги поналивалися вагою, не несуть: одна важка, а друга ще важча. З якої б це хвороби? Якби ж хоч і справді щось було там, то можна боятися, а так…

Поволеньки-поволеньки, крутячи на всі боки головою, тремтячи тілом, він таки рушає вперед. На кожну бадилинку дивиться, кожного метелика й джмеля бачить, за кожен кущик зазирає, а як уже по тій стежці нишпорить!.. Ось, либонь, вискочить щось, вихопиться, сипнувши

йому в душу морозу, ось воно перестрашить його, Дениска, так, що в нього волосся стане дротом…

Балочка зосталась позаду, й душа Денискова наче з страшного полону благополучно вибралась. Вибралась наче, а от однаково невільний він, бо що то в душі жалібною струною гостро так бринить, бо чого то Дениско йде задом наперед, а не передом уперед? Все з тієї балочки не змигне, дивився б і дивився б…

Раптом гуркнуло щось — і Дениско аж присів. Присів, голову в плечі втягнув, так, здавалося б, вріс у землю, так би й зарився в неї. Та зразу ж здогадався, що то Федір Кіт завів свого трактора. Здогадався, а не вивільнився від страху. Тільки, скочивши на рівні, взявся щодуху тікати від нього. Біг так прудко, що тулуб ледве встигав за ногами, так і жди, що залишиться позаду, а ноги вперед побіжать.

Може б, іще раз зупинитись? Але як ти зупинишся, коли поле само біжить тобі назустріч, кожна квітка біжить, кожен будяк, а вже он і бабине село замріло на горбку, й горбок той швиденько взявся бігти назустріч Денискові, й на ньому виростали тополі, верби, хати білі… Вже збігши на горбок, Дениско зупинився, переводячи подих, і оглянувся. Лежало позад нього поле, яке він сходив своїми ногами вздовж і впоперек, але тепер воно здавалось йому наче живим, якимось причаєним і хитруватим, од нього можна було всього сподіватись. І щось болісно стислося в Денискових грудях, занило там…

Баба Рузина пасла козу коло хати. Можна було б ту козу прип’ясти до кілка, а самій податись додому, проте баба тримала козу за мотузок, наче сама була великим кілком. Великим кілком, закутаним у чорну хустку, в баєвій блузці і в довгій рясній спідниці.

— Ти знову сам? — злетіло з її уст, коли загледіла Дениска. І взялась бубоніти: — О господи, що тепер із цих дітей повиростає, коли вони нічого не бояться, коли вони віються по світу, як насіння.

Дениско знав, що якби він прийшов до баби не сам, а з матір’ю чи батьком, то баба взялася б бурчати, що тепер, мовляв, і ногою самі ступити не можуть, все тримаються за чиюсь спідницю чи штани. Він знав це, а тому не слухав бабу Рузину, тільки на козу дивився. А коза хитрувато раз у раз поглядала на Дениска.

— Що там удома? — спитала баба. Дениско непевно скривився й стенув плечима. Мовляв, що там дома могло статися. Баба ще довго розпитувала і, не чуючи ніякої відповіді, бурчала. Денискові здавалось, що всеньке обличчя в неї, зліплене зі зморщок та борозенок, бурчить невдоволено, сіпається в скаргах, до яких йому не хотілося прислухатись. Він ждав одного: чи запросить баба на коржі з маком. Бо завжди, коли тільки він приб’ється сюди, баба Рузина пригощає його коржами з маком.

Зрештою, баба заводить козу до хліва, а Дениска до хати. Хата з низькою стелею, зі старими ослонами попід стінами, а в кутку стоїть велика скриня, врівень із Дениском. Баба й сьогодні ставить перед онуком коржі з маком, а сама відчиняє скриню, щось там перебирає. Дениско вже наперед знає, що вона казатиме й що робитиме. Рузина дістає зі скрині рушник — і:

— Господи, та це ж не рушник, а біда моя, це мука моя. Подивись, Дениску, який узор, які квітки повишивано. Оці червоні аж горять, ці вишневі, а листя зеленіше за справжнє… Це ще дівкою я була, Дениску, ну, трохи старшою, ніж ти, а то геть у всьому такою самою… Навіть коржі з маком любила.

Дениско слухає й не вірить, що баба Рузина була колись молодою, бо скільки він пам’ятає її — баба завжди стара. Руки в неї старі, поперек старий, мало не порипує, коли баба згинається до землі, а що вже очі старі! Де ж це вона могла бути колись молодою та ще на нього, Дениска, схожою?..

А що коржі з маком вона любить — це правда.

Баба кладе в скриню рушник, натомість виймає блузку з пишними вишитими рукавами. А скільки тих квіток на грудях — і всі такі соковиті, барвисті. Баба прикладає блузку до себе і все випитує в Дениска:

— Еге ж, була колись я гарною дівкою? В селі таких не було, ото хіба ще Ганна Шепета, але ж вона мала ліву ногу тоншу від правої… Ніхто не знав того, тільки я… Подивись, Дениску, правда ж була я гарною?

Блузка, яку баба Рузина тулить до себе, й справді гарна, тепер таких і не носять, а от бабине лице коло тої блузки здається ще старішим і чорнішим. А очі наче ще глибше позападали, виглядають із жовтих проваль метушливими ховрашками.

— А тепер подивись на оцю блузку, — і вона дістає зі скрині ще кращу, вже стільки на ній квіток, що вони очі вбирають, і не відірвався б. Справді-таки гарна, справді-таки вражає, а от приклала її баба до себе — і в ній ще страшнішою здалась Денискові. Ну, наче це вона з могили висунула голову й важко позирає на цей світ. — Я в цій блузці на вечорниці ходила, і всі заздрили, що маю таку блузку, бо ніхто так гарно не вмів вишивати… Ну, хіба що Ганна Шепета, але в неї однак не такі квітки вдавались, бо вишивала ж вона лівою рукою, а хіба з-під лівої руки вийде таке вишивання, як із-під правої?

Баба Рузина з головою залазить у скриню, порпається, і звідти так гостро тхне духом злежалого краму, старого одягу, що Денискові в носі крутить, крутить — і він чхає. Баба не зважає на те його чхання, ще щось дістає, ще щось приміряє, й при цьому розказує, що ніхто в їхньому селі не вмів так гарно ні шити, ні гаптувати, як вона, що всі їй заздрили, що вона була найкращою дівкою, потім молодицею, а от тепер найкращою бабою.

— От ще Ганна Шепетиха наче й не така вже кепська баба, але дуже любить згадувати, якою то гарною була вона в молодості. Якби менше згадувала…

Дениско любить свою бабу Рузину. Навідуючись в її хату, він наче приходить ув інший світ, а в цьому світі — баба Рузина зовсім не схожа на решту людей. І говорить вона красивіше, якось так добре й дохідливо, що кожне слово в неї ближче й зрозуміліше для Дениска, ніж навіть у матері. Й добра ж баба Рузина — ніколи нічого не пошкодує, завжди пригостить коржами з маком, і від її доброти стає Денискові на душі так солодко, що весь цей зелений та блакитний світ пригорнув би до себе, — пригорнув би з усіма звірами, людьми, пташками й деревами.

Зрештою, дістає баба Рузина зі скрині пожовтілу полотняну сорочку, де біля шиї вишито віночок квітів. Розглядає той віночок, навіть нюхає його, а потім тицяє пальцем у найбільшу квітку, що барвами синіми та червоними сяє, й каже:

— Цю сорочку ще моя мати покійна вишивала, земля їй пером. Ти тільки поглянь, Дениску, бачиш? Хіба це квітка? Це материна душа цвіте так і сяє, світиться так… Гарну пам’ятку маю, де вже кращу…

Йти від баби не хочеться, але ж вона, пустивши сльозу, зачиняє скриню, та й коржів уже не зосталося… Після бабиної хати надворі — широко й привільно, ясно так, барвисто. І душа Денискова наче на дужі крила сп’ялась, отак узяла — й полетіла б, і полетіла б, тільки б мигали внизу поля та гаї.

Повертається додому — й після бабиної хати, після її розповідей усе здається таким дорогим і милим, таким значним і глибоким, що на все тільки й дивився б, що про все тільки й думав би. Пташка летить — зловив би її і в оченята зазирнув; стебельце од вітру колишеться — не відривав би погляду від того, як воно колишеться… Й чого це воно все так — росте, зеленіє, літає, гойдається, світиться? Чого воно так?

Ген уже й хату їхню видно, ген і балочка… Тільки загледів балочку, через яку треба йти, як пройнялось його тіло легеньким ляком, і повтікали від Дениска всі його легкі та гарні думки, а позоставалися голочки страху… А що, як і справді пробіжить попереду між кущами, як воно прокотиться, біленьке й невеличке? Що тоді?

Може, заплющити одне око, щоб менше бачити? Або ж заплющити обоє очей, щоб зовсім не бачити? Ні, найліпше — знову кинутись бігцем. Щоб менше бачити по боках, щоб воно не змогло наздогнати… Й тільки залопотіло за Дениском.

Мати стояла на порозі й дивилась, як він біжить. А як загледіла, що він сам не свій, об поли руками вдарила:

— Хто ж це за тобою женеться? Ти мені скажеш чи ні? Ти де був?

— У ба-би Руз-зин-ни…

— Й що тебе тягне туди? Капарів би вдома, а то вієшся під три вітри…

Дениско пересидів трохи на призьбі — сонце вклалося спати, журавлі летіли в небі, ластівки пурхали. Поманили його до себе діти з вулиці, то пішов гратися з ними, на якийсь час позабував свої страхи. Та, видно, ненадовго, бо перед сном узяв скибочку хліба, кусник сала, цибулину — і все це засунув у штандари, для домовика. І, зігнувшись у три погибелі, приказував:

— Домовиче, домовиче, я тобі їсти приніс. Ось тобі хліб, ось тобі сало, ось тобі цибулина — їж та здоровий будь, нашу хату стережи. А якщо ти справді-таки наш домовик, а якщо ти за нашим хазяйством дивишся, то зроби так, щоб відьма до нас не приходила і в комині не товклася, бо я ту відьму боюся, а тебе ні, ти добрий.

Він розповів домовикові, як ходив сьогодні до баби Рузини, і ще про щось крадькома розказував, і лише тоді вклався спати. Домовик, либонь, послухався Дениска, бо заснув хлопець одразу й спав спокійно, так за всеньку ніч і не прокинувся. Отже, віднадив домовик відьму від хати, але чомусь до харчів так і не торкнувся, бо вранці Дениско побачив — лежать, як і лежали…

Одного разу Дениско знов ходив до баби Рузини. Знов баба Рузина лазила до скрині, витягала свої скарби, приміряла до себе, наче знов збиралася дівкою стати. І все розказувала, якою то гарною була вона замолоду та якою доброю тепер залишилась. Хіба що Ганна Шепета може зрівнятися з нею, та й то — куди їй проти баби Рузини! Дениско слухав уважно, їв коржі з маком, і так йому таємниче й добре почувалося в бабиній хаті, наче він прийшов у зовсім інший світ і дивився на все в тому іншому світі широко розплющеними очима й слухав усе там добре нашорошеними вухами.

Коли повертався додому, то в балочці вже смеркало. Потемніла вона густою зеленню, понабрякала тінями, а по верхах кущів сиділо сонячне проміння й по-заячому чеберяло ніжками. Добре було Денискові, бо його душа в ту хвилю вміщала в собі всю красу видимого світу. Як раптом наче щось шелеснуло позаду, наче щось листям залопотіло — й він оглянувся раптово та й закляк.

Бо по стежці, по якій він ішов, по тому місці, по якому щойно ступали його ноги, котилося щось невеличке, кругленьке, приземкувате, котилося діловито, не поспішаючи. Оте щось не було схоже ні на людину, ні на будь-яку тварину, яку знав Дениско, воно просто собі котилось, як то міг би котитися дух… Можливо, була то сонячна пляма, що пробігла по стежці, бо здригнувся кущ, на якому сиділа пташка, але Денискові здалось, що то відьма перебігає за ним дорогу, і весь він зіщулився від морозного ляку, а ноги попристававали до землі й ні руш! Оте щось уже зникло в кущах, навіть не шелеснувши, а він усе стояв і дивився перед собою виряченими очима, наче його заворожили.

Зрештою, розпачливий крик вирвався з його горла, й Дениско пробудився від власного крику. Обернувся і, відчуваючи, що волосся стало на ньому сторчма, а здерев’яніле тіло не хоче рухатися, ступив перший непевний крок, другий, а далі наче штовхнуло його щось у спину, наче по шиї вдарило, і Дениско понісся, понісся, понісся! Згасла для нього краса навколишнього світу, а тільки в голові билася одна думка: швидше, швидше, не треба озиратись, бо воно може догнати й скочити на плечі.

Тремтячи, влетів у хату й зразу ж ухопився за спідницю матері, що саме качалкою розкачувала тісто на вареники. Двері так і зосталися відчинені, й Дениско з острахом поглядав на них…

— Чи за тобою нечиста сила гониться, га? — поспитала мати, й далі розкачуючи варениці. Вона вже звикла до свого Дениска, знала, що від нього можна чекати всього.

Дениско мовчав, ховаючи голову в спідницю й краєчком ока поглипуючи на двері.

— Знов до баби ходив?.. Чи не відьму часом побачив?

Дениско не відповідав, і в його розширених очах тремтів каламутний страх.

— Лишенько моє! — бідкалась мати. — Бачив? Скажи! Ну, чого ж ти мовчиш, дитино?

І їй страшно стало. А що, як відьма й справді перестріла Дениска, й тепер у нього відняло мову?

— Дитино, обізвися, ну чого ж ти мовчиш? Дениску, ти мене чуєш чи не чуєш?

— Чую, — видихнув Дениско.

— Ти відьму бачив?

— Бачив, — прошепотів Дениско.

— Лишенько ж моє! — заломила руки. — Хто ж це мою дитину так тяжко карає!

Забула про вареники, побиваючись за своєю дитиною та про те гадкуючи, що тепер має діяти, щоб урятувати її. Наказувала Денискові сидіти в хаті, більше не ходити до баби Рузини, бо хоч у баби й гарне вишивання, бо хоч їхня баба — славна баба, але ж усе може статися чи в балочці, чи серед поля.

— Не ходи, Дениску, чуєш, не ходи…

А він слухав матір і хоч зараз дуже боявся відьми, але навіть і на хвилю не міг припустити, що оце візьме й перестане ходити до баби Рузини. Хіба можна? Хоч і боїться, але зуміє втекти від тієї відьми, як і цього разу втік, або ж додумається обхитрувати її, обдурити. Щоб відьма перекрила йому дорогу до баби Рузини, до її розповідей, до її рушників, блузок, до того цікавого світу, який бачився йому в бабиній хаті? Та не бувати цьому! Нехай хоч сто відьом там огинається та перекочується по стежці, коли немає для них нічого милішого, а він, Дениско, боячись їх, однаково не відступиться від баби.

Стискував свої маленькі кулачки, зуби зціплював і виходив надвір. Гостро так дивився перед собою, подумки накликаючи зараз ось усіх відьом до себе, щоб приходили, щоб лякали.

Але ніде нічогісінького, навіть підозрілого шереху. Хіба що кілька курей не пішло спати на сідало, а позалазило на вишні й там товклося.

Увечері Дениско розмовляв із домовиком:

— Домовиче, домовиче, я тобі вареник приніс. Сьогодні тобі тепло спатиметься, бо мати напалила в печі. А коли до тебе прилетить у комин відьма, то не пускай, нехай іде собі на лотоки, де вода шумить, хай собі йде в пущі, де провалля глибокі. Бо відьма недобра й зла, а ти добрий і незлий. Відьма страшна, її все живе боїться, бо вона всьому ворог, усьому лихо заподіює… Їж вареники і вкладайся спати, а в комин не пускай її, бо то твій комин, еге ж?..

Наступного дня, коли поприходили трактористи, за обідом зайшла мова про те, як Дениско вчора злякався відьми. Всі розпитували, де це було, коли саме, як та відьма котилася, чи не пробувала доганяти Дениска. Хлопець тепер почувався сміливіше, уже вкотре їм розповідав, яка вона, маленька, бігла клубочком, і дуже прудко.

— Ти бач! — здивовано дивився Федір Кіт на Дениска, але не вірив почутому. — А ти ж таки роздивився добре?

— Там не було на що й дивитися!

— Ти бач! А на людину воно не схоже?

Дениско заперечливо крутив головою.

Коли трактористи пополуднали, то попросили, щоб Дениско показав, де він бачив ту відьму. Всі подалися в балочку, і хлопець, заглядівши кущі, де йому вчора все те привиділося, навіть показав, звідки з’явилась та відьма й куди вона побігла. Федір Кіт, погупуючи великими чобітьми й голосно посміюючись, ходив по стежці туди-сюди, розсовував кущі, зазирав під них, але ніде нічого побачити не міг. Лише надибав якийсь старий дірявий лах, то всі вони почали сміятися, чи це часом не відьма загубила зі своїх відьомських строїв.

— Не пригадуєш, Дениску, не було на ній такого одягу?

Хлопець лише розводив руками — не запам’яталось йому.

— Що ж, — мовив Федір Кіт, — доведеться цю балочку розорати... А то позаростало тут так, що скоро вовки витимуть. І не поле, й не пустирище. Раніше руки не доходили, а тепер — розоремо. Виженемо, Дениску, твою відьму, зачекай день-два.

Й справді, через день Федір Кіт, пополуднавши в них удома, забрав Дениска з собою.

Трактор його стояв коло самісінької балочки, на краю зораного клину. Федір посадив Дениска до себе в кабіну, натиснув на важелі, й могутня машина з гуркотом посунула вперед.

Під гусеницями затріщали кущі, а потім їхнє зелене шмаття, їхні білі кості вивергалися з-під плугів.

— О-го-го-го! — радісно лементував Дениско, намагаючись перекричати гуркіт трактора.

А Федір Кіт показував йому в усмішці великі білі зуби.

— О-го-го! — репетував щасливий Дениско.

— Переоремо відьомські кубла! — сміявся Федір Кіт.

— Га? — тулив до нього вухо Дениско.

— Куб-ла!.. ві-дьом-ські!.. пе-ре-о-ре-мо!.. — кричав Федір Кіт.

— О-го-го! Переоремо! — згоджувався Дениско.

Масна земля лягала скиба до скиби, й ця поката балочка поволі зникала-зникала, наче її заливало чорними хвилями ріллі зоране поле. А скоро й зовсім вона пропала, наче й не було. Трактор зупинився, і Федір Кіт разом із Дениском посходили додолу. Під ногами в Дениска кришилася суха земля — родюча горошкувата земля, в якій біліло перерізане коріння пирію, а вцілілі борозняки, вигнані зі своїх нірок, хутенько шукали нових схованок… І хлопця охопило здивування — як же це вони тепер будуть без цієї балочки, до якої так звикли? І, зрештою, як це тепер вони будуть і без тієї відьми — адже звикли, що її можна перестріти серед кущів. Невже й справді вона зникне, бо Федір Кіт переорав оце місце, де вона так добре почувалася, стежку, через яку вона перебігала?

— От і все, — мовив Федір Кіт і витер долонею піт на чолі.

— От і все, — слухняно, мов луна, повторив за ним Дениско. Й оте дивне відчуття — як же це вони тепер обходитимуться без балочки, з якою так зжилися? — болісно тремтіло в ньому…

Люди, ходячи до сусіднього села, знову проклали стежечку через зорану балку. Проклали майже там само, де вона стелилася й раніше. І Дениско вперше пройшов по ній, прямуючи до баби Рузини. Розглядався по боках, сподіваючись щось побачити, але так нічого й не побачив. І потім довго розказував бабі Рузині, як то вони вдвох із Федором Котом розорювали землю, що споконвіку лежала незачіпана.

— Яку балочку? — не могла втямити баба Рузина.

Дениско терпляче пояснював.

— А хіба її можна розорати? — здивувалась баба Рузина.

Здивувалась — і одразу полізла до скрині, щоб відчинити віко й витягнути своє шитво та вишивання.

Проте не одчинила, й нічого в той день не розповідала — може, її так вразила почута новина?

Повертався Дениско додому — й теж нічого не побачив. І — йому було важко зізнатися в цьому, але це було саме так — Денискові чомусь кортіло знову здибатися з відьмою.

Бо коли подумати, то нічого лихого вона йому не заподіяла, ото хіба що перебігла позад нього стежку, та й усе.

Він і з домовиком того вечора розмовляв — просив не проганяти відьму, коли навідається до нього в комин. Невідомо, чи зважив домовик на його прохання, але, лігши спати, Дениско не почув у комині ні завивання, ні жалібного попискування. Мабуть, таки відцуралась відьма і від їхнього домовика, й від їхньої хати.

Згодом, під осінь, щось таки попискувало в комині, але Дениско достеменно знав, що то вітер чи негода. Адже відьма — він це добре пам’ятав — вичворяла по-іншому, коли вчащала до них. І домовик, здається, десь завіявся під три вітри, бо ніколи більше й не говорилось про нього вдома.

І Дениско, який значно подорослішав за ту весну та за те літо, відчував у душі легеньку тугу за казками свого дитинства…

Пригоди літнього дня

— Тату, житом пахне, — говорив Дениско, йдучи слідом за батьком.

— Та чую, чую…

Польова стежка вела їх усе далі й далі. Хвилі достиглого жита важко бігли повз них, Денискові здавалось, що ось ця найвища хвиля підхопить його й понесе на своєму верху, а він, Дениско, летітиме на

ній, як полетів отой білий, із темно-гарячими цятками на крилах, метелик. І в передчутті того польоту-плавби Дениско аж очі примружував, і ставало йому всередині лоскотно й солодко. Хотілося набрати в груди якнайбільше польового пахучого повітря — й закричати від захвату, від радості.

— Тату, а чого воно пахне? — запитав Дениско. Але запитав тихенько, так, щоб не почув батько, бо той завжди сердиться на такі запитання, начебто на них не можна відповісти.

Зірвав поміж зеленкуватими житніми стеблами, що наче просвічувались проти сонця, дрібненьку квітку, пелюстки якої були наполовину рожеві, наполовину жовті, й так само тихенько запитав:

— А чому ця квітка ряба?

Згодом він ще питав щось, але питав тихенько, наче не в батька, а сам у себе, й осміхався на свої запитання — весело або ж невдоволено.

Батько зранку взяв його в поле, щоб походив разом із ним та подивився.

Вони обійшли вже чимало, кілька разів сідали відпочивати.

Дениско випив майже всю воду, яку набрали в баклажку, й тепер у батька на паску висіла та баклажка майже порожня, ледь-ледь бовталось на денці.

— Гроза буде, — сказав батько, витираючи лице.

Повітря й справді було парке та густе, хоч ножем його край. І від польових пахощів терпке. Вже над селом висіла чорна хмара, велетенська, на півнеба, й де-не-де на ній виднілись провалля, в яких наче клубочився білуватий морок.

— Ану прудкіш до посадки, — сказав батько. — Там переждемо…

Й вони хутенько подались через жита. І якось наче одразу потемніло над ними, хоч більша частина неба зоставалась чиста; поле теж насупилось, і тепер по ньому котились не світлі хвилі, а сірі. Й коли Денискові раніше хотілось, щоб його підхопило й понесло по хвилях, то тепер він побоювався, бо могло ж схопити, закрутити в тому вирі, втопити… Але темнішало, й хвилі потроху влягалися, поле грізно примовкало в передчутті грози, шквалу, бушовиська.

Перші краплі дощу м’яко пробігли по стежці, коли вони з батьком уже ступили під верховіття молодих дубів. Пробігли по стежці, далі ж тихесенько зашелепотіли по листю, й те шелепотіння густішало й густішало. Наче спочатку по листю хутенько пробігали поодинокі дрібні створіння, та ось їх побільшало, вони кинулися натовпом, і їхні босі ноги залопотіли зі скаженою швидкістю.

Просто над їхніми головами раптово затремтіла біла, з синюватим одсвітом, блискавка, вона розгалужувалась, потім згасла — й зразу ж розколовся грім, падаючи на посадку, на поле.

Батько поклав руку Денискові на голову й зазирнув йому в очі.

Денискові ж було не страшно. Він прислухався до шуму грози, приглядався до того, як угорі важко й грізно сунуть хмари, як неподалік хвилюється житнє поле, чекаючи, коли гроза вгамується. А вона втихла відразу — вже не лопотіло над головою дрібними босими ніжками по листю, а тільки скапувало донизу великими краплинами, яких усе рідшало й рідшало. Ось ці краплини на коротку мить засвітилися, мокре листя й трава заіскрились гострими вогниками — це виглянуло сонце. Й знову заховалось, одібравши в природи її веселу усмішку.

Денискові кортіло запитати в батька й про грім, і про блискавку, бо вважав, що той має все знати, тільки ж береже в таємниці.

Так само батько знає, чому жито пахне, чому одна квітка має два кольори…

Вийшли з посадки — і сонце знову виглянуло, й тому що світ весь заблищав навколо них, то очі сліпли, доводилося примружуватися. Ступали по споришу обіч стежки, яка по згірку вела вниз, і скоро в яру перед ними ясно засиніла озерна вода, оторочена з боків очеретом і лепехою, а на березі паслись коні… Жита, де-не-де прибиті грозою, залишилися ззаду, тепер вони йшли по луговій траві, й чим далі йшли, тим м’якша й вища ставала під їхніми ногами трава, а земля ледь-ледь здригалась, наче лежала на хисткому драговинні. При вході в курінь, складеному з уже зів’ялих гілляк, прикритих зверху зовсім свіжими, лежав дядько й дивився, як вони наближаються. Стара сорочка на ньому розхристалась, одкривши жилаву шию, зарослі груди, на яких було витатуйовано морський кортик. Дядько дивився пильно, некліпливо й наче аж сердито.

— Здрастуйте, — привітався батько.

Й дядькове лице раптом розпливлося в усмішці, очі пом’якшали, й він відповів лагідним, добрим голосом:

— Доброго дня. — І зразу ж поцікавився: — А де це ви ховались від грози, що й не змокли?.. Бо я в своїй норі пересидів…

— А ми в посадці…

— Ви знаєте, Петре Кононовичу, що я в нашій посадці бачив лиса позавчора? Ви часом нічого не вгледіли? — Дядько сів при вході в курінь, висунувши ноги надвір.

Батько відповів, що не бачив, а Дениско подумки дорікнув собі, що не здогадався поміж кущів дивитись, може б, теж угледів лиса, а то все вгору та вгору дивився.

— А сьогодні, якраз перед грозою, — знов заговорив дядько, — таке сталось… Отой будяк бачите?.. Біля того будяка сів шуліка. Я придивився, а він у пазурах тримає курча. Вже ласувати хотів, то я закричав, а потім і дрючком кинув, щоб відбити здобич. То що ви думаєте? Він преспокійно злетів, але курча оте взяти не забув… Ви мені скажіть, де він таке мале міг доп’ясти?… В нашому ж селі вже величенькі, наче ні в кого дрібноти нема.

— Чи ви знаєте? — всміхнувся батько. — Може, яка баба з інкубатора принесла, от він і поцупив.

Батько зігнувся, витягнув із куреня жмуток сухого сіна, вмостився на ньому. А Дениско вайлуватою ходою, щоб на нього й уваги не звертали, подався до гіллястого будяка. Обійшов навколо нього, приглядаючись… Хоч би який слідочок! Жаль стиснув йому груди; дивився по боках, дивився вгору, вистежуючи шуліку, але того й слід прохолов давно…

Дядько вже розказував інше:

— Чули таке? В Кашперівці голова колгоспу розвів ондатр по озерах, то дітлахи що зробили? Вони сітками почали виловлювати їх! Шкурка ж із неї, з тої ондатри, дорога…

Й докірливо подивився на Дениска, наче то він, Дениско, винищив кашперівських ондатр. І хлопець одвернувся, бо несила було дивитися в дядькові очі — пронизливі й темні.

— Риба водиться? — запитав батько і кивнув головою на очерети й на шматок водяного дзеркала, що блищало між ними.

Дядько, не відповівши, встав, зайшов за курінь — і за якусь хвилю простягував два горіхові вудлиська з білими жилками, що звивалися згори вниз, а потім знизу вгору.

— Ловіть… Зваримо юшку…

Батько глянув на нього так, наче роздумував. Потім хутенько звівся, взяв вудочки.

— А де тут черв’яків можна накопати?

— Онде, бачите? — й дядько показав на вивернуті неподалік брили чорної лугової землі. — А рибу ловіть з отієї верби, що лежить на березі. Поопускаєте ноги в воду й ловіть…

Скоро, накопавши черв’яків, уже й справді сиділи вдвох на поваленій вербі. Видно, звалилась вона давненько, бо гілля на ній пообгнивало, й зісподу вона теж була поточена водою. А зверху, либонь, чимало посиділо рибалок, бо витерто було, аж блищало.

М’яке після грози повітря — свіже й ніжне. Зелень навкруги помолодшала, вода стала прозоріша, а коли дивитись туди, на середину озера, то наче аж синіша. Десь далеко, вже за обрієм, важкувато й сито перевернувся грім, потім буркнув щось добродушне — й затихло. Прилетів метелик, умостився на листку лепехи, потремтів-потремтів на ньому й послався-посотався геть низько, над самісінькою поверхнею…

— Е-е, не ловиться чомусь, — мовив батько. Бо вони прокапаріли вже чимало, а хоч би тобі одненький поплавець здригнувся.

Дениско позирав на обрій, над яким чорною бровою все ще супилася здаленіла хмара. А як глянув на озеро, то спершу й не втямив нічого: щойно лежало ж дві вудочки, сперті на стовбур верби, а тепер тільки одна. Де ж друга? Друга вже пливла поміж лепешкою, залишаючи за собою пругкі вусики слідів, що розходились, танучи…

— Тату! — закричав перестрашено. — Вудку вкрало!

Батько наче пробудився з дрімоти. Обличчя застигло від здивування, і він навіть уперед подався, наче отак одягнутий хотів у воду кинутись.

Дядько від куреня застеріг, що в них сталося щось, і хутенько причимчикував на берег. Побачив вудлисько, що завмерло майже посеред озера, одразу все зрозумів:

— Що, снасть украло? Чого ж ви задрімали? Два такі рибалки — й проґавили! А ви знаєте, які тут лини водяться? Одного лина вистачить, щоб утрьох наїстись. А коропи ще більші, бо ніхто їх не полохає й не ловить. Може б, і ловили, якби до села було ближче.

Отак бубонячи все те, почав роздягатись, а потім і в воду поліз. Дениско одним оком за поплавцем другої вудочки стежив, щоб і тут не проґавити, а другим — як дядько бреде по воді, а потім і вплав пустився. Щойно до вудлиська наблизився, як воно зрушило з місця й стало тікати. Дядько швидше поплив, а воно — ще швидше. Коли дядько спинявся, то й вудлисько спинялось оддалік. Зрештою, він, видно, зморився, бо неквапом став гребти до берега.

— От окаянне, — говорив, усівшись на стовбурі верби. — Видно, чимале щось попалося й хитре, бо хіба не поповодило мене? — Може, навіть сом, га?

— Хіба тут соми водяться? — поспитав Дениско. А батько його в цей час мовчав, про своє щось думаючи. І мав такий вираз обличчя, ніби він знає якусь таємницю…

— А чому б їм тут не водитись? Озеро це не зовсім і озеро, з нього веде риштак до ставу, по тому риштаку вони й запливають.

— Але ж у риштаку води мало!

— То й що? Їм багато не треба, аби хоч трохи було, то він і по траві може доплуганитись. Ті соми до всього вдатні.

Позирнув на мовчазного батька, ніби сподівався щось почути від нього, далі ж вів так:

— З рибами всяк буває, вони можуть не тільки пливти по воді, а й по землі повзти. Я недавно читав про це в газеті… А хочеш, — лице його подобрішало так, що, либонь, і не могло б добрішим бути, — я тобі одну оказію розповім… Ось бачиш мій курінь? — і він обернувся, показуючи пальцем на курінь.

— Бачу, — Дениско й собі обернувся, наче сподівався побачити вже якийсь інший курінь, а не той, що бачив донедавна.

— Так от, лежу я собі недавнечко, від сонця сховався, бо припікає, кляте. Коли це як захурчить щось над головою, як упаде в куток за моїми ногами, як заб’ється там, як завовтузиться. Я глядь — аж це яструб-перепелятник товчеться в кутку. Я його, капосного, хап за шию, підняв, а він уже в пазурах тримає горобця! Бач, це ж той нещасний горобець тікав од нього, то в мій курінь шаснув, а яструб не побоявся слідом за ним ускочити. Мене таке зло взяло, як трусонув ним, то він одразу й випустив того бідолашного горобчика! Бачив би ти, як він дременув, наче й не було. — Замовк, а потім показав на озеро: — Знов попливло вудлисько. Це ж затягне його кудись, що й не знайду потім.

Тим часом батько підсік один за одним двох окунців. Протягнув їм шворку попід зябра, пустив у воду, а кінець шворки прив’язав до сучка на вербі.

— А що ж із яструбом? — запитав Дениско, якому вже несила стала чекати, коли дядько сам здогадається сказати про те.

— Яструб? — перепитав дядько й наморщив чоло. Видно, не хотів казати правду. — З яструбом нічого, що з ним статись могло… — Й не доказав-таки, хоч Дениско й дивився на нього благально. — Я, хлопче, якби ти тільки хотів, можу тобі стільки наторочити, що й не запам’ятаєш усього.

— Що правда, то правда, — зрештою обізвався батько. — Павло тримає в голові сто міхів гречаної вовни, та й ті неповні.

— Бо тримаю. З моєї пам’яті й крихітка не звітрюється, все там. Кого хоч можу за говорити. І то тільки своє розказую, а якби й чуже взявся переповідати? Ого-го! — вигукнув і сам здивований усім тим багатством історій, випадків, оказій, які він знав.

Ще зловилось кілька линків, два чималі коропчаки — от і на юшку вистачить. Дорослі взялися чистити рибу, а Дениско гайнув збирати паливо для багаття — всохлі бур’яни, торішній очерет, вербове гілляччя, лозу.

Скоро багаття вже було розкладене, підпали — й горітиме.

— Ану принеси води, — мовив дядько Павло й подав Денискові закіптюжене відерце, що, видно, й трималося в курені саме для таких оказій. — Тільки бери воду не там, де рибу ловили, де топтались, а відійди ген отуди…

Нагнувся Дениско зачерпнути води, аж глядь — вудка ота, що вкрало, — погойдуй ється коло самого берега. Крадькома ступив раз та вдруге, схопився за вудлисько обома руками. Серце завмерло, коли смикнув із усієї сили. Вудлисько злетіло високо, засвистів гачок, на якому вже не було ні риби, ні черв’ячка.

— Ти бач, — узявся роздебендювати дядько Павло, оглядаючи вудку — це ж воно, сатана, поводило-поводило мою снасть, а потім

відчепилось — та й привіт! Не дурне-таки попалось, присійбо. Зуміло вудку з-під самого носа вкрасти, а потім і з гачка зіслизло… Ну, я тут не останній день, ще воно мені попадеться, окаянне, я його по розірваній губі впізнаю чи ще по чомусь…

У відерці незабаром запарувала юшка, лоскочучи Денискові ніздрі, й він ковтав слину, бо таки зголоднів за день. Сонце висіло над самим обрієм, і від коней, що паслись неподалік, уже стелились довші тіні.

Батько сидів на траві, підібгавши ноги, дивився на вогонь, мовчав, і Денискові знов подумалось, що батько знає щось важливе — й про те, чому горить хмиз, і звідки цей вогонь узявся, й про те, чому сонце світить і за край землі сідає, й де зараз плаває ота риба, що зуміла відчепитися з їхньої вудки. Батько мав усе це знати, як багато й іншого, але він мовчав, оберігаючи свою таємницю, а Дениско не зважувався запитати. Запитати не зважувався, а сам здогадатись не міг, і від того в хлоп’ячих грудях щось болісно нило й завмирало.

Коли юшка вмліла, дядько Павло дістав із куреня три дерев’яні ложки, дав кожному.

— А їстимемо з відра, так смачніше.

І справді-таки, нічого смачнішого Дениско не їв у своєму житті, як та юшка, яку він скуштував у вечірньому лузі! Сюрчали коники, на озері кумкали жаби, при обрії ще дотлівало трохи сонячного вогню. Неподалік ходили коні, а коло них гасав по лузі з одного краю в другий білястий лошак. Дядько Павло їв, присьорбуючи, а заодно ще й устигав, розказувати.

— Нічого не забувай, Дениску, все пригодиться. От якусь дрібницю знаєш — знай, не спекуйся її, вона тобі пізніше знадобиться. Одне до одного, одне до одного — от і життя саме зрозумієш, як у ньому все

ведеться, що й до чого. — Глибокі його очі стали наче ще глибші, обличчя поблискувало міддю.

— Розказати про яблуню?

— Яку яблуню?

— А таку, що в мене любісінько росте в садку.

— Ну, розказуйте, — нехотя мовив Дениско сумніваючись, чи можна розповісти про яблуню щось таке, чого б він не знав.

— Яблуня як яблуня росла, — дядько хитрувато підморгнув Денискові. — Така, як усі інші. І яблука родила як яблука… А то одної весни зацвіла вона лише з того боку, з якого сонце світить. А з темнішого — хоч би тобі одна квіточка! Жодної нема! Мене ж інтерес розпирає, чого це воно так, щодня до тієї яблуні навідуюсь. Вже й цвіт опав, уже й зав’язь є, уже й зеленушки поз’являлись. Ну, думаю, вмерло пів-яблуні, доведеться зрубати… Аж це в липні вже, добре пам’ятаю, прийшов до неї й очам своїм не повірив. Бо з того темного боку пуп’янків повисипало стільки, як не перед добром.

— Пуп’янки посеред літа? — здивувався Дениско. А батько сидів мовчки, слухав, хоч, либонь, уже знав про цю оказію з яблунею.

— Ото ж бо й воно, що посеред літа! Ви тільки подумайте — з одного боку яблука достигають, справжнісінькі, такі, як і на інших яблунях, а з другого боку цвіте! Ну, одцвіло, і, як годиться, зав’язь, та й рясненько її, бо ж і цвітом було гілля обкидане. Мене вже й острах перед тією яблунею бере, бо ніколи в моєму садку таке не траплялось, і від людей не доводилось чути. Смішно тепер казати, а я тоді й торкнутись боявся до тих яблук.

— А потім їли? — запитав Дениско.

— Ну, потім їв, звісно… Під осінь попадали вони, а з другого боку — зовсім зелененькі, завбільшки з голубине яйце. Хай ростуть, думаю, до чого вони доростуть. А в жовтні позривав, бо похолодало, то могли померзнути. Хоч і боязко, а кортить спробувати, які вони на смак. Спробував — кислі, аж зуби ламає. Але то не дивно, що кислі, бо ж зелені зовсім. Дивно те, що всередині вони всі були без насіння, порожні-порожнісінькі.

— Як це? — не міг повірити Дениско.

— Я й сам не вірив! Розрізав друге яблуко — те ж саме, третє порожнє, четверте.

— А далі? — злетіло з Денискового язика.

— Гм, далі… Далі ж було таке, що ти й зовсім не повіриш!

Дениско й справді приготувався не вірити — цей дядько Павло чого хоч може наговорити. Поглядав на батька, в того очі грали розумом, і Дениско був певен: батько все знає, він потім пояснить, розтолкує цю дивину.

— Далі, — провадив дядько, — яблуня знов зацвіла, з сонячного боку. Зацвіла в листопаді, то скоро морози попекли на ній цвіт.

— А якби не попекли?

— Хто його зна, що сталося б, якби не попекли. А так облетів на ній цвіт — і все, зима обляглась.

— А нарік що було?

— Нарік? Нарік зацвіла вона вся, і вродила непогано. І вже такою й зосталась…

— Якого ж вона сорту?

— Сорт простий — папіровка.

— Ну, — обізвався батько, — ви всього не перекажете, що знаєте, а нам пора й додому йти.

— А правда, що не перекажу, — згодився дядько Павло. — Бо маю таку голову, що все тримається в ній… А ви оце чого з сином по полях ходите? — нарешті, зважився запитати.

— Хай подивиться. Та й я подивлюсь. — Бо от наче бачив учора чи позавчора все це, а сьогодні воно — немов інше, наче вже не таке. Дивина та й годі.

— Чого ж дивина? — заперечив дядько Павло. — Й мені так здається. А найбільше дивуюся сам собі. Що наче тим самим чоловіком залишаюсь, а в той же час — наче інший.

— Ну, йдемо вже, — всміхнувся батько. — А то затіяли балачку, що в Дениска вуха пов’яли.

— Не пов’яли… — майже прошепотів. Потім ішли вони лугом; трава вже стала вогкувата й прохолодна, посвіжіла. Дениско оглянувся кілька разів — дядько Павло стояв коло свого куреня й дивився їм услід. А скоро й не видно його стало, лиш угадувались оддалік якісь тіні, що мали бути куренем, дядьком Павлом і кіньми.

Вони знову йшли через жита. Денискові страшно було йти ззаду — все здавалось, що хтось іде в нього за спиною, то він перебіг поперед батька. А попереду здавалось, що батька не стало раптом, що Дениско

сам іде, — й тому оглядався він. Оглядався-оглядався, а потім знову перебіг назад.

"Тату, — хотілося йому сказати, — ну чому ти сьогодні мовчиш і мовчиш? Що ти таке знаєш і мені не хочеш сказати? Боїшся, що не зрозумію? Ти не бійся, я все зрозумію… Ну, скажи, скажи…"

Так вони повертались додому; пахло жито, полини; вгорі молочними хвилями котився Чумацький Шлях…

Пригоди осіннього дня

Піч дихає згорілим картоплинням, зрідка соняшник там стріляє, як із рушниці, блищить золоте тепло — ото сиди в хаті, не виглядай надвір. Так ні ж, не сидиться Денискові в хаті. Хоч і холодно, хоч і осінь за вікном, а все ж таки взувається хутенько, піджачок наопашки (вже надворі позастібається) й гайда якомога швидше за поріг, щоб мати не встигла завернути.

Повітря туге й наче аж шорсткувате, пий — і не нап’єшся, таке добре. Й, можливо, хміль у повітрі бродить, бо чого б ото раптово завирувала в Дениска кров, запашіли рум’янцем щоки, затріпотіло серце? Хмелем таки й справді переповнене повітря, та ще бродять у ньому інші осінні запахи — густі, дурманні.

Дениско йде за городи, а потім балочкою, балочкою, балочкою, беручи праворуч, виходить до гайка. Гайок невеликий, вільховий та осиковий, і Денискові серед дерев зовсім не страшно. Не страшно, бо гайок од зжовтілого листя посвітлів, став прозоріший, можна роздивитись, що там попереду. Дениско йде поволеньки, ворушить ногами листя, а воно шарудить то скрадливо, то голосніше, а то раптом так розпачливо зашеберхає, наче Дениска хоче налякати.

Він надибує галявинку й починає згортати листя. То котить його поперед себе ногами, то оберемком носить — і все на купу. Позгортавши листя на галяві, збирає поміж кущами, де його насипано барвистими заметами, і скоро вже весь пропахчується гіркуватим духом. Наклавши велику купу, з розгону кидається на неї — й тоне, така постіль пухка й податлива. От, здається, завмер, не ворушиться, проте купа листяна не вмовкає під ним, вона озивається шарудінням то в одному місці, то в другому — так, наче під Дениском, пошеберхуючи, лазять великі мурахи.

Добре йому лежати в листяній купі й дивитись прямо перед собою. Небо нагнулось низько, схоже на їхній сільський ставок, яким він буває в похмуру годину. Наче й не ворушаться хмари, а все ж таки живі вони, бо в одному ярку між ними потемніло, а в другому — посвітліло. Верхівки дерев розмірено сколихують гіллям, вціліле листя б’ється на них од вітерця, що шугає над гайком, б’ється в якомусь невгамовному, нескінченному розпачі. Один зривається і, поблискуючи то жовтими, то багрецевими боками, навскіс летить на галяву, кружляючи, й опускається на Денискову купу. Хлопець пробує відшукати його, але хіба ж відшукаєш, коли вони всі однакові, всі гарні, й кожен приємно остуджує, якщо прикласти його до щоки!

Поволеньки Дениско засинає, й сниться йому оцей самий гайок, тільки весняний. Листячко на деревах просвічується проти сонця, бо воно ще таке молоде, аж прозоре, і кора набубнявіла яскравою зеленавістю — начебто Дениско понамальовував її такою, давши надміру зеленої фарби. А що вже білі й жовті квіточки посходили, росте їх повнісінько — самі вони тішаться своїм цвітом, і земля тішиться! Й сниться Денискові, що назбирав квітів чималий жмуток, притулив їх до губів, лоскоче собі лице, так вони свіжо й солодко пахнуть, що нюхав би й не перенюхав би!

Прокинувся, розплющив очі, зиркнув на свої руки — а вони порожнісінькі, й ніяких квіток немає. Стало шкода Денискові, що прокинувся, й ніяк він повірити не міг, що квіток не назбирав — відчував

на долонях доторк їхній, навіть здавалось, що чує, як пахнуть… Але ж нема, нема квітів, от шкода йому! Й листя жовте під ним шарудить, холодком од нього несе, гірчить, в’яленим пахом дихає. Й осінній вітерець тугою хвилею прокочується по верхівках, і дерева поколихують ними, наче полисілими головами, турботливо так поколихують, занепокоєно.

Належався Дениско на купі опалого листя скільки хотів. І вже підвестись надумав, як побачив, що хтось наче йде через гайок. Дениско висунув голову, взявся стежити — хто б це такий міг бути, що йому треба тут! Усе ближче мигає одягом, ось і на галяву вийшло з-за кущів. І тільки воно на галяву вийшло — мало не засміявся Дениско. Бо думав, що це людина, що це, може, хтось по листя в гайок прийшов, аж воно гніде лошатко! Пройде трошки, нахилить морду, обнюхуючи землю, далі знов рушить, знов обнюхує. Славне таке лошатко, а ніжки в нього до колін біленькі, наче воно панчохи зодягло. І на лобі йому хтось білу мітку залишив.

"Еге, та це ж воно заблудилось", — подумав Дениско. Подумав — і голову в самісіньке листя запхнув, узявся стежити за лошатком. Ось воно зупинилось посеред галявини, морду витягувало то в один бік, то в другий, наче принюхувалось до осіннього гіркого вітерця або ж приглядалось — куди йому далі йти, щоб вибратися з цих хащів. "Колгоспне, — знову подумав Дениско. — Треба висунутися з листя, щоб воно побачило мене зоддалік. Щоб не перелякалось, як я візьму й вигулькну з листя". Поволеньки підвів голову, всівся на купі й так сидів, чекаючи, поки лошатко подивиться в його бік.

Воно глянуло на нього — й не злякалось, і не побігло притьмом, як Дениско сподівався.

— Розумненьке ти моє, — вголос подумав хлопець і всміхнувся лошатку. Усмішка застигла на його обличчі, ніби він чекав, що воно зрозуміє його приязнь і теж відповість усмішкою.

— А йди-но сюди, — покликав Дениско і ледь-ледь ворухнув рукою, наче запрошував. Бо він боявся налякати гніденького заброду.

Гніденький заброда стояв на місці. Дениско звівся, листя зашурхотіло голосно, проте лоша стояло як укопане.

— Та ти не бійся, — сказав йому Дениско, так наче воно й справді злякалось.

І тільки він це сказав, і тільки він ступив із купи листя, як лошатко стрибнуло з усіх чотирьох, як воно головою крутнуло, як воно хвостом-обрубком махнуло — і в кущі скочило, тільки заблищали його білі панчохи, тільки швидко так загупотіло, наче хто груші обтрушував, а вони рясно сипалися.

Захоплений тією раптовою втечею, Дениско аж рота роззявив. А потім кинувся навздогін. І руками замахав, і закричав щось (мовляв, не втікай, не заподію тобі лихого), проте лошатко чи не почуло, чи слухати не захотіло. Воно собі летіло через гайок, наче земля під ним горіла, й захеканий Дениско зупинився, стежачи за ним гарячими очима.

І вже коли гніденький одбіг далеко був, то Дениско знову кинувся навздогін. Та марно він біг. Бо коли вискочив із-поміж дерев на луг, то лошатко вже далеченько маячило, коло череди, побіля якої й коні паслись. І Денискові смутно стало, що ота їхня зустріч на галяві так нічим і закінчилась. Це ж не тре було висовуватися з купи, тре було лежати тихесенько й не дихати, вистежувати те лошатко, бо воно ж таке гарне та смішне.

Дениско сів на пеньку й зоддалік дивився на худобу, що паслася, іноді бачив своє лошатко, а то не ставало його видно за кіньми чи за коровами. Як раптом щось шурхнуло в хлопця за спиною, він аж зіщулився — й зразу ж, схопившись на рівні ноги, обернувся назад.

Перед ним стояла на землі велика чорна ворона й пильно дивилась на Дениска. Захоплений цією зустріччю зненацька, хлопець спочатку і ворухнутись не міг. Відчувши певність, Дениско простягнув перед собою руку й так пішов до ворони. Чорна птаха хитнулась на місці з ноги на ногу та з крила на крило — і стала поволеньки тікати від нього.

Бігла вона перевальцем, опираючись то на ліве, то на праве крило, а злетіти вгору й не пробувала. "Е-е, та вона підбита чи поранена!" — подумав Дениско, впевнюючись у тому, що тепер уже ворона не втече від нього. Він кинувся швидше, бо ось і гайок, ось вона шасне між кущі, а там і на дерево злетіти спробує.

Впав грудьми на траву, й ворона мало не вискочила, проте він схопив її за крило. Мабуть, треба було хапати її обома руками зразу, тоді б вона не дзьобнула його боляче. А то дзьобнула, й тепер він, притискаючи ворону до грудей, розглядав свій мізинець, зарожевлений кров’ю.

— Ага, попалася! — сказав Дениско. Сповнився радістю від того, що хоч вона й захищалась, хоч і поранила йому палець, але ж не втекла!

Повернувся до того пенька, де сидів незадовго до раптової зустрічі з вороною, й почав із нею розмову:

— То не розкажеш, чого від мене тікала? Адже сама прийшла до мене, а потім кинулась тікати? Чого це ти никаєш, чого підбита? А може, ти й не підбита, а така вже стара, що й по світу ходити важко?

Ворона слухала — й хоч би тобі каркнула у відповідь. І Дениско відчув жалість до неї, що от вона сама, що літати не може. Якщо вона від нього, Дениска, не втекла, то так само від звіра не зможе втекти — від лисиці чи тхора. І навіщо тільки він зловив її? Хай би між дерева вскочила, а там їй воля, там якийсь і захисток знайшла б.

Випустити? Е-е, ні, не випустить, бо це ж так виходить, наче він відцуратись хоче від неї, а вона ж у біду потрапила. Тепер вона стане здобиччю чиєюсь, і винуватцем її загибелі буде він, Дениско. Бач, вона й не пробує вирватись, мабуть, уже й рада, що піймали її.

І зворушений Дениско легесенько погладив ворону. Потім вдруге провів долонею по її лискучому пір’ю. Й тут вона стрепенулася, вдарила крильми, напружила пазуристі лапи свої — і вже вирвалася з Денискових рук, уже вона підстрибом бігла по рудій траві. Він за нею навздогін, а вона знялася й низесенько так над землею пролетіла. Вже вона коло вільх, уже вона злетіла на дерево і всілась на гілляці.

— От яка ти! — засміявся голосно Дениско, здивований, що ця ворона зуміла приспати його пильність, зуміла вирватися з його рук, та ще й літати не розучилась.

Здивований був, а водночас і радий. Якийсь час стояв унизу й стежив за вороною. А вона сиділа на гілляці поважно, обхопивши її кістлявими пазурами.

— Ну, бувай здорова! — сказав їй на прощання й подався геть.

Оглядався на вільху дотоди, доки міг бачити там свою ворону. І все усміхався — чи то згадуючи, як ворона його обдурила, чи то лошатко згадував, яке стрімголов дременуло від нього через осінній гайок.

Раптом спинився й задумався над тим, як йому додому вертатись. Та й вертатись іще не хотілось. То він звернув убік, де балочка, що вела до їхнього городу, мала таке собі відгалуження — ярок, а в тому ярку-жолобку росла дика груша. Стара дика груша, на яку не залізеш і грушок не обтрусиш за одним разом, бо така вона густа й колюча, що не продерешся. Тому-то щоразу, коли тільки навідаєшся сюди, можеш назбирати падалиці.

Дениско спинився під грушею — внизу валялось чимало дичок. Із-поміж них узявся вишукувати гнилички. Гнилички були соковиті, цукристі й чомусь холодні — холодніші від повітря чи від трави, на якій лежали. Дениско навідувався сюди вже не вперше, й сьогоднішні гнилички видались йому найсмачніші. Мабуть, подумав він, якщо прийти сюди завтра чи післязавтра, то будуть вони ще солодші, ще соковитіші.

Він вишукував для себе найкращі грушки, як натрапив на коробку з-під сірників. Спершу подумав, що вона порожня, та коли вдарив ногою, то в коробці задеренчали сірники. Дениско зазирнув усередину — ого, скільки їх, і, либонь, зовсім сухі, не намокли. Він тернув один — засмерділо сіркою, вогник затремтів, заколивався.

Дениско зрадів своїй знахідці, навіть танцювати взявся та щось вигукувати. Струшував коробкою коло вуха, слухав сірникове торохтіння — й сміявся. І треба ж було, щоб йому так пощастило! Надибав сірники, а вони й не намокли!

Нагорнув купу листя грушевого й підпалив. Огонь заяскрився, димок пахнув Денискові в обличчя — й так йому добре стало, що нікому не зміг би того виповісти! Коли багаття стало пригасати, то назбирав іще сухого галуззя, й воно затріщало, запалахкотіло.

Скоро під грушею не стало вже чого палити, й він, озираючись, як то його пригасле багаття продовжує диміти кволим димком, подався геть.

У балочці надибав старий пеньок, а коло того пенька росли верби. То Дениско визбирав геть усеньке галуззя, що валялося поблизу, обіклав ним пеньок і запалив. Галуззя згоряло хутко, то хлопець усе підсовував та підсовував, і незабаром пеньок став тліти, обвуглюючись та беручись жаром. "Ех, — думав Дениско, — коли займеться пеньок, то довго в ньому жар триматиметься, бо це ж пеньок іде під землю, й під землею горітиме. Либонь, кожен корінчик візьметься вогнем, жарітиме".

Й тільки він уявив, що вогонь піде землею, що там кожен корінець згорить, як шпигонуло йому в груди, й він уже не відчував од вогню тієї радості, що недавно. Бо подумав Дениско про те, що пеньок, на якому він розклав багаття, либонь, вербовий, а коли вербовий, то навесні зможе пустити пагіння, а з них виросте молода верба.

Й він схопив довгий патик і взявся розворушкувати багаття. Розкидав убік тліюче гілля, і йому було шкода, що пеньок зайнявся. Потім пальцями гріб землю, тією землею присипав пеньок, і навіть поплював на нього, щоб швидше погасити.

Рушив додому, радий, що догадався погасити пеньок. Бо це ж безпремінно верба молода з нього виросте, безпремінно. Руки мав замурзані сажею; землею, від одягу тхнуло димом. Відчув, що тримає щось у руках, глянув — і здивувався: сірники. Розмахнувся — й кинув коробку так далеко, як тільки вона могла залетіти.

Короткий осінній день темнів і супився…

Пригоди зимового дня

— Ну, Дениску, — мовив якось батько, — збирайся на полювання, ввечері їдемо.

Хлопець спершу не повірив — батько обіцяв і раніше, що, мовляв, дочекаються слушного дня та й вирушать. Обіцяти обіцяв, а на полюванні Дениско так іще ні разу й не був.

— І куди ти його візьмеш? — обізвалась мати. — Воно ще мале, щоб по снігах бродити. Пішло восени до школи, а до науки не дуже береться не те що людські діти.

Дениско зразу ж витягнув букваря з ранця, розгорнув — і одним оком у книжку дивиться, а другим — на батька.

— Завтра неділя, то спробуємо, — примирливо сказав батько й підморгнув Денискові.

— З чого ж ви стрілятимете? З віника чи з рогача? Де дістанете рушницю, коли своєї нема?

— Ми ж до Лук’яна поїдемо, до лісника, а в нього знайдеться для нас дробовик. Правда, Дениску?

Дениско лиш мовчки головою покивав, а в самого очі сяяли, й лице теж зайнялось радістю. Влітку вони з батьком уже їздили в ліс до Лук’яна — тоді батько з лісником говорили про те, де саме в лісі можна випасати колгоспну череду. Й тепер перед хлоп’ячим зором постав високий, чорнобородий, циганської смаглості чоловік, що часто посміювався, відкриваючи в усмішці великі білі зуби.

— То готуйся, Дениску, — повторив батько, — ввечері й рушимо.

Скільки ж того вечора чекати? Вже, либонь, стоїть вечір надворі, заглядає в хату темними, примруженими очима. А може, то ще не вечір, бо ж небо затягнуте хмарами-примарами…

Посутеніло, як під вікнами рипнуло полоззям саней… Батько зайшов до хати з батогом у руках, шапка в інеї, брови теж в інеї, ніби сливові гіллячки. Дениско прожогом скочив од столу, облишивши уроки, і вже він однією ногою в валянок залазить, а рукою — кожушок тягне.

— Е-е, ні, так я тебе не пущу, — мати йому. — В цій одягачці не тільки тіло, а й душу заморозиш. Одягай зверху ще й моє пальто.

Дениско не заперечував — радий був, що мати вже не свариться. Нацупив і пальто, й тепер стояв на місці, бо не міг і поворухнутись.

— Це ж і не ступлю, а полювати як? — пробурчав.

Батько з матір’ю перезирнулись — і засміялись.

— Якось воно буде, — сказав батько і, взявши Дениска на руки, виніс його надвір, посадовив на сани.

— Ноги йому соломою вкрий, — наказувала мати з порога. — А як замерзне, то хай додому не повертається!

— Д-о-обре! — пообіцяв Дениско.

Сани рушили — і все почало віддалятись: мати на порозі, що від холоду щулилась, заметене подвір’я, порожнє лелече гніздо на хаті, затушкані в пухкий сніг осокори. А потім село полетіло назад, наче раптово хтось причепив йому крила й воно кинулося в політ. Коли сани бігли хутчіш, то село й зовсім шпарко летіло, а як повільніше котилися сани, то й село було не таке спритне в своєму льоті. Батько тільки батіжком помахував, навіть не торкаючись кінських боків, вони, коненята, наче самі наддавали ходу. Аж сльози в Дениска виступили з очей, аж гострі шпильочки взялись поколювати йому щоки.

Село вже позацвітало вечірніми вогнями, схожими на золотенькі жалібні квітки, й ці квітки проскакували мимо Дениска, то по одній, то цілими букетами, ось майнула остання квіточка на чиємусь подвір’ї — й вони вже в полі, посеред густо-синьої темряви, що розіллялась по білих снігах.

— Тату, ще хутчіш! — крикнув Дениско, сповнений радістю від цього швидкого льоту, передчуваючи щасливі пригоди, які, звісно ж, чекали його попереду.

Батько почув, його батіг засвистів-затьохкав над кіньми, вони мало вскач не пустились — і вечірнє поле прожогом, зі скаженою швидкістю полетіло мимо Дениска, й утворений від того льоту вітер заплющив

Денискові очі, й він приклав до обличчя рукавиці, наче намагався захиститись, і засміявся — від збудження, від щастя.

Батько, обернувшись, приглянувся до нього, а потім притримав коней…

В’їхали в ліс, коли вже посутеніло. Таємничі дерева позмерзали так, либонь, що й гілочкою не могло ворухнути жодне. Дорога слалась по горбах, і сани то хутенько пірнали вниз, то поволі п’ялись угору, й Денискові, що раз у раз заплющував од насолоди очі, здавалось, наче він пливе по велетенському білому морю, й оце хвилі так розгойдують його з саньми та кіньми.

Лісникова хата стояла край дороги, дерева повідступали від неї, ніби не зважувались підійти. Й тільки батько припинив коней, як із-поміж ялин вийшов лижник і, раз та вдруге попхнувшись палицями, вже опинився коло них. Великий, бородатий, з очима, що набрякли пружним та свіжим світлом, він був дуже схожий на дядька Лук’яна. А коли задер угору вуха шапки і всміхнувся, то Дениско й зовсім упевнився, що це не хто інший, а дядько Лук’ян.

— На полювання приїхали, — сказав батько. — Щось побачимо в твоєму лісі чи все порозбігалось?

— Поприбігає, коли довідається, що такі мисливці, як ви, поприїжджали, — мовив лісник. — Заїжджайте в двір та коней ставте в хлів!.. А я тебе заждався, вже думав, що й не приїдеш…

— Чекав, поки твої вовки попідростають, — весело відповів батько й нокнув на коней.

Лук’ян жив лише зі своєю старою матір’ю, сім’ї в нього не було. Старенька зразу ж узялась роздягати Дениска, щось приказуючи та зітхаючи, й Дениско не міг утямити, що каже, бо вона шепелявила та й

голос мала хрипкенький, простуджений, наче силоміць витягувала його з грудей, а той голос не хотів лізти.

Потім вона зладнала на стіл і сказала, щоб сідали вечеряти, бо хоч село недалеко, та все ж таки в дорозі мали натомитись, на те воно й дорога.

Чого тільки не наслухався Дениско того вечора від лісника! Бабуся вешталась по хаті, палила в печі, щоб тепліше було, а Лук’ян усе розказував і розказував батькові про те, як живеться йому самотиною в лісі.

— Кози приходять до самісінької хати, стануть під стіжком сіна й смикають. Я йду з хати чи до хати — вони не зважають. Вже звикли до мене…

— А багато кіз?

— О, вистачає! Там двоє ледь не позамерзало, та я їх у хліві тримаю, коло корови. Й нічого, не бояться.

— Я заводив коней, то не бачив, — сказав батько. — Де ж це вони там?

— Не бачив, бо не видно… Ось трохи потеплішає, то повипускаю, хай біжать на волю.

— Хіба тільки цієї зими він тримає їх у хліві? — докинула старенька й своє слово. — Минулої зими теж підгодовували та доглядали… А то притягне лелеку з болота, ну така вже калічка, що й ходити не годна, і теж лікує… Отого з потрощеною ногою пам’ятаєш? — зверталась до Лук’яна. — Ти ж йому палички поприв’язував до скаліченої ноги — й зажило, полетів у божий світ!

— Було, — тільки й мовив Лук’ян. І замислився.

Вже мали вкладатися спати, то лісник сказав своїй старенькій матері, щоб двері хатні й сінешні повідчиняла, бо наче ж на дворі не холодно, а напалено так, що дихнути немає чим…

Дениско спав, і снилась йому рідна хата, наче квітками в ній не тільки сіни розмальовано, а й стіни всі, і навіть стеля. Й ті квіти не просто собі намальовані, а вони ворушаться та погойдуються, як ото од вітру, й пахнуть, немов справжні. Дениско вві сні думав, що це ж його мати такими квітками прибрала хату, й було йому добре, щасливо. Та враз подуло холодом, квіти стали в’янути, й Дениско хотів сказати, щоб двері зачинили, бо це ж знадвору тягне. Він напружувався, щоб сказати слово, але ніяк не міг, — і зрештою прокинувся.

Досі ніхто в лісниковій хаті не зачинив дверей, і таки добряче вихололо. Дениско звівся в ліжку, щоб покликати батька, і, глянувши собі в ноги, нічого не міг утямити: там щось ворушилося живе, патлате й величезне, якась химера, якась потвора. Волосся на Денисковій голові стало сторчма, миттєво його обсипало морозом, і хлопець, не тямлячись, обома руками схопив ліжник і кинув на ту потвору, що тулилась мало не до його ніг.

Накинувши ліжник на химеру, Дениско прожогом скочив на підлогу і, дригонячи від страху, залементував не своїм голосом.

За якусь мить у хаті вже горіло світло, й на Дениска дивилося три пари спантеличених очей: бабині дивилися з печі, дядькові Лук’янові з лежанки (це він хутенько увімкнув електричний ліхтарик), а батькові — з широкої скрині, де йому було постелено.

Дениско стояв коло ослона і, не в змозі вимовити й слова, тремтячим пальцем показував на своє ліжко, на якому ворушилась ковдра і щось із-

під тієї ковдри чи то скавуліло, чи то повискувало, чи то сердито пирхало.

Лісник скочив із лежанки, батько — зі скрині. Обоє притисли ліжник, щоб із-під нього, либонь, ніщо не вискочило. Батько подивився на лісника, той непорозуміло глянув на батька. Під ліжником звивалося щось, намагаючись вирватися.

І раптом Лук’ян сказав:

— А побий мене грім, коли це не лисиця!

— Яка лисиця? — не втямив батько.

— А лисиця, яка ж іще лисиця!

— Де ж вона взялася в хаті?

— З лісу прийшла, — майже спокійно пояснив Лук’ян і навіть спробував усміхнутись.

— Ти… ти її знаєш? — і далі дивувався батько.

— Грець її знає, а не я. Приблукала, та й усе…

І він почав з усіх боків обгортати ліжником лисицю, щоб вона не могла вислизнути. Потім проробив маленьку дірку, щоб можна було заглянути всередину, й покликав Дениска:

— А йди-но сюди, подивись, кого ти зловив.

Хоч Денискові вже й не страшно було, а проте ноги чомусь не хотіли нести його, то ледве переставляв. Із дірочки в ковдрі на нього глянули

пекучі, гострі оченята, а шкіра на витягнутому писку сполохано здригалась.

— А чого вона… чого вона в хату прийшла? — запитав.

— Погрітись, бо змерзла.

— Та й коло мене лягла?

— Та й коло тебе лягла, — відповів Лук’ян і засміявся.

Той сміх розізлив бабу, яка все ще, заклякнувши, не злазила з печі.

— І чого смієшся? Дитину оте химороддя перелякало на смерть, може, й переляк доведеться виливати, а ти регочеш.

— Та він нічого не боїться, правда? — сказав заспокійливо батько.

Дениско якусь мить роздумував, що йому сказати, а потім відповів:

— Правда…

— А відважний у тебе хлопець, — похвалив лісник. — Одразу здогадався ліжник на лисицю накинути.

— Він у мене такий кмітливий, — похвалив і батько.

Лук’ян приніс із сіней грубий мішок, і вони з батьком витрусили лисицю з ліжника прямо в мішок.

— От ми з тобою вполюємо щось чи ні, а Дениско вже вполював, — гомонів лісник. — Та він із голими руками натворить чудес, йому й рушниця не потрібна.

Зав’язав мішок і виніс у сіни. Повернувшися, сказав:

— Я ту лисицю в діжку порожню посадив, накривкою накрив, хай попробує втекти… То, може, не станемо дверей зачиняти, почекаємо, чи друга лисиця не забіжить? — пожартував.

Але на печі лісникові слова було сприйнято всерйоз:

— От безсовісний! І придумав же таке! Та ти хочеш ту дитину перелякати на смерть?

Баба, стогнучи, злізла з печі, босоніж прочалапала по долівці, зачинила сінешні двері, навіть хатні взяла на клямку. А потім сказала Денискові, щоб ішов спати до неї на піч, вона жодної лисиці до нього не підпустить. Дениско слухняно поліз на піч, умостився під теплим кожухом, але зімкнути очей не міг.

— От скільки живу на світі, — спроквола обізвався в темряві Лук’ян, — а такого зі мною ще не бувало. Ти бач, яка! Не побоялася зайти в хату, щоб погрітись.

— А в тебе часом нема приручених? — Це вже батьків голос.

— Та ні, з лисами я не знаюсь.

Баба прошепотіла Денискові на вухо:

— Він з усіма звірами знається, бо серед них усеньке своє життя звікував. Інші люди як люди, все між собою та між собою, а для нього вовки дорожчі… — Й голосніше прикрикнула в темряву хати: — Спіть уже там, а то спокою од вас нема!

Повмовкали, проте Денискові не спалося. Лежав із розплющеними очима, прислухався до свого дихання, до бабиного, та ще одним вухом намагався вловити, чи не вовтузиться там у сінях лисиця? Але нічого не чув, бо дядько Лук’ян аж у бочку запроторив її, а зверху накривкою накрив.

Проснувся він, либонь, із розплющеними очима, бо, здається, так і не зімкнув їх. Ясне сонячне світло лежало на підлозі, на столі, на скрині, на розворушканому ліжку. Чутно було, як біля печі порається баба.

— Що, вже проснувся? — глянула темними очима-криничками на Дениска, що зісковзнув із печі. — А батько твій із Лук’яном уже подались до лісу.

— Чому ж мене не збудили?

— Навіщо ж будити? Вони тебе пожаліли, а самі вдосвіта рушили, ще й не сіріло. Сказали, що ти, мовляв, уже зловив одну лисицю, то вистачить.

І тут Дениско згадав нічну оказію: це ж він лисицю ліжником накрив, ну й ну!

— А де вона? — поспитав, зайнявшись усміхом.

— Де ж їй бути, як не в діжці. Там і сидить, своєї долі очікує.

Дениско, зодягнувшись, вийшов у сіни. В кутку, за драбиною, стояла чимала діжка, що пахла огірчаним розсолом. Дениско постояв коло неї, прислухаючись, чи не ворухнеться щось усередині, чи не шеберхне. Навіть вухом до клепки притулився, але нічого не почув. Мабуть, причаїлась так, що й не дихне, перелякана, душі своєї не чує.

— Ходімо, я тобі диких кіз покажу, — сказала баба, ставши на порозі.

По рипучому снігу повела його до хліва, одхилила двері. Дениско боязко ступив за нею, і поки очі звикали до темряви в хліві, нічого не міг розгледіти… Та ось же коні стоять, якими вони приїхали, повернули до Дениска гніді свої морди! Й корова дивиться на нього, дмухаючи з ніздрів теплою парою.

— Ось вони, — сказала баба й махнула рукою на корову: — Відступись, Манько, не заступай…

Манька важко відступилась, і Дениско нарешті побачив трьох диких кізок, що стояли в дерев’яній загорожі. Вони позбивались докупи, позадирали морди, понащулювали вуха — полякались, видно. На найменшому — не інакше як козеняті — шкіра дрібно тремтіла.

— Подивився, — сказала баба, — а тепер ходімо.

— Та я не заподію їм поганого, — став проситись Дениско. — Хочу ще подивитись. Вони звикнуть до мене і не боятимуться.

— Е-е, не треба, щоб до всіх звикали… — Вона таки взяла Дениска за руку й вивела з хліва.

— Хочеш — у лісі погуляй трохи, тільки з дороги не зминай і від хати далеко не відходь.

Дениско послухався. А зійти з дороги він однаково б не зміг, бо снігу високого повно, можна загрузнути до пояса. Ось лижня свіжа повела вбік, це, либонь, батько з лісником прокладали. Їм добре, вони стали на лижі — й гайда!

Одійшов Дениско не так і далеко, аж уздрів височенну ялину з обчухраним гіллям. Над самісінькою дорогою стриміла. Задер Дениско голову, щоб подивитись, куди сягає верхівкою та ялина, і запримітив на стовбурі щось руде й пухнасте. Воно спершу притулилось до сучка, ніби

цікаво приглядалось до Дениска, а потім кинулося вбік і хутенько так, помахуючи хвостом, подерлося вгору. "Білка!" — здогадався Дениско, і все в ньому раптом зайнялось радістю.

Білку він бачив уперше. Вона сховалася за гілляччям, і Дениско, грузнучи, пішов навколо стовбура. Він ішов, а білка, ховаючись, пересувалась, так що він бачив лише пучечок шерсті на спині й іноді трошки хвоста, який то зникав, то з’являвся.

Зрештою Денискові обридло кружляти навколо сосни, й він сказав уголос:

— Ховаєшся, то ховайся, мені що до того.

Й тільки він це сказав і тільки намірився йти, як білка легенько вискочила на обчухрану гіллячку, й Дениско дивився на неї, скільки хотів. Аж поки батько з Лук’яном показалися з лісу. Як тільки загледів їх, то відразу забув про білку, наче й не було її ніколи, кинувся їм назустріч. Біг, а сам приглядався — несуть щось із полювання чи ні?

Підскочив до них і слова не міг сказати, захеканий, тільки в очі дивився запитливо.

— Не вбили вовка, — сказав батько, — бо далеко був од нас…

— А ведмедя не встрелили тому, — обізвався дядько Лук’ян, — що вони в нашому лісі не водяться.

— Ви глузуєте, — насупився Дениско. Й показав рукою на ялину: — Ген отам білка скаче, руда-преруда…

— Білок не варто стріляти, — мовив Лук’ян, — бо в нашому лісі їх не так і багато.

— А як устрелимо, то який толк? Малесенька шкурка, не більше. Це не те, що твоя лисиця…

— З лисиці шапку тобі пошиємо, і на комір залишиться, — підморгнув батько.

— Так ви полювали… Навіть мене не захотіли розбудити, — бурчав Дениско зовсім тихо, що його й не чули. І вже голосніше: — А що ви бачили, скажіть!

— Диких кіз бачили, — мовив батько.

— Велике диво — дикі кози, — пробурчав Дениско. — Я теж бачив. А вовка й справді бачили чи обманюєте?

— І вовка бачили, й не одного, а двох.

Дениско навіть озирнувся по боках, наче ті два вовки могли бути зараз поблизу…

Десь уже ген-ген пополудні вони повертались додому. Мішок із лисицею лежав у Денискових ногах. Він то здригався, то застигав непорушно. Дениско хотів би притримати його рукою, коли сани гойдало, але боявся, що вона вкусить його й через мішок.

— Тату, — обізвався, — а це правда, що лисиці хитрі?

— То тільки так говорять про них, — відповів батько. — Які ж вони хитрі, коли, бачиш, зайшла в хату, а ти її голими руками зловив.

І справді, подумав Дениско, це, либонь, попалась йому найдурніша лисиця. Або ж довірилась дядькові Лук’янові — мабуть, наслухалася серед звірів гарного про нього, от і прийшла, щоб погрітися вночі. Не

боячись, лягла коло Дениска, а він з переляку й накрив її ліжником. А як у неї блищали оченята, коли Дениско поглянув ото на неї!.. Це ж, мабуть, батько й справді вб’є лисицю, а з її хутра пошиє Денискові шапку.

Й раптом йому стало неймовірно шкода довірливу лисицю! Хотів сказати батькові, що не треба її вбивати, що ліпше було б її випустити, адже вона й не думала попадатись їм до рук… А тому що не міг видушити з себе ні слова, то стало йому пекти в грудях, защипало очі, й він заплакав. Спершу плакав тихенько, беззвучно, далі ж голосніше, аж батько озирнувся на той плач.

— Ну, чого ти, чого? — спитав занепокоєно. — Це тебе так лисиця перелякала, еге ж?

Дениско заперечливо крутнув головою.

— Скоро вже дома будемо, не рюмсай…

Сльози ллялися самі, Дениско вже не міг би й пояснити, звідки вони взялись і за чим він плаче. Він плакав, і на душі ставало легше, наче з неї хтось зсував важенний камінь.

Коні бігли хутко, білі кім’яхи снігу з-під їхніх копит злітали високо над саньми.

Ласун

Іноді Дениско сідав коло воріт і годинами дивився, хто проходить чи проїжджає по дорозі. Найдужче йому хотілось надивитись на коней. Знав, що побачить їх небагато, бо в колгоспі мало й зосталось, проте коні викликали в ньому таке захоплення, як ніщо в світі. Коли мимо гуркотів віз, то Дениско схоплювався з трави, вискакував на дорогу й біг за возом довго, аж у поле. Траплялось, хурман садовив його до себе, й

тоді хлопцеві не було більшої радості, як проїхати на возі, а ще — коли тобі дадуть у руки батіжок і ти зможеш цвьохнути раз чи два над кінськими спинами.

Дениско не раз просив батька, щоб той узяв його на колгоспну стайню. Прийшовши на стайню, Дениско спершу довго стояв на порозі широко розчинених дверей, наче звикав до півтемряви, що панувала всередині. Зі стайні тхнуло кізяками, сіном чи оброком, там літали горобці, ластівки — то низько стелячись, то сідаючи вгорі на крокви й там. Іноді вони примощувались в якогось коня на спині, а він собі стояв чи їв щось із жолоба, наче не чув, що на ньому пташка сидить.

В стайні не було стелі, лише крокви та лати, сніпками вшиті, й через оті дірки вилітали ластівки в білий світ. І через ті ж таки дірки ллялось поодинокими смугами густе сонячне проміння, й коли Дениско йшов по стайні й задирав голову, щоб глянути через ту дірку вгору, то воно забивало йому зір, і він раптово сліпнув, а потім довго тер кулаками очі…

Вдень траплялося в стайні не так і багато коней — один чи двоє, але майже завжди стояв у своєму станку однооκий Ласун. Він недобачав, чи й зовсім не бачив на ліве око, й коли ти, скрадаючись тихенько, підходив до нього з лівого боку, то він міг і не почути тебе, й не побачити. Бо завжди стояв, низько опустивши свою довгу, кістляву морду, й чи дрімав, чи щось пригадувалось йому. Дениско гладив його по шиї, по ній пробігав легенький дрож, наче кінь просинався, й тоді він так повертав морду, щоб побачити, хто ж перед ним. Око те в нього було велике й червонясте, сумне, дивилось воно зовсім по-людському, й під тим протяжним та важким поглядом Денискові ставало не по собі.

Якщо Ласун капарів не в стайні, то так само він міг годинами простоювати в лузі коло ставу. Виженуть його зранку, він трохи попасеться чи й не попасеться, а потім стане, опустивши морду, втупиться в травину чи бадилину та ще й очі заплющить. Може, то він

відпочивав за всі роки своєї молодості, коли довелось і побігати, і в плузі походити, і в возі?

На стайні коло коней ходив Лаврін Легкоступ — худорлявенький, невеличкий, з хлоп’якуватим обличчям і хлоп’якуватими манерами дядечко. То Лаврін цей любив поговорити з усіма, так само — й з Дениском, якого, здається, мав собі за рівню. Розмовляючи, прискалював попеременно ясні свої очі, підморгував — усе його обличчя жило метушливим, напруженим життям.

— Що, Дениску, будеш кіннотником? Усі в кіннотники хочуть. Усім би тільки їздити, а ходити хто буде? Я тебе питаю, скажи! — і тицяв тонким своїм, довгастим пальцем хлопцеві прямісінько в перенісся.

— Я ходжу! — з викликом одказував Дениско.

— Так ти ходиш! — зоставався невдоволений його відповіддю Лаврін Легкоступ. — Ходиш, а мрієш їздити! Ну признайся, мрієш?

Дениско, звичайно, мусив казати правду, що мріє.

— Ото ж то й воно! — торжествував Лаврін Легкоступ. — Отак би й зразу!

Сам він любив коней не менше, ніж Дениско, а то й дужче. Він міг здертись на спину будь-якому, навіть найноровливішому, навіть найскаженішому, й жоден не міг його скинути з себе. Якщо попадався гарячий, не звиклий ні до упряжі, ні до сідла, то й на ньому Лаврін почувався впевнено. І, мабуть, коні зразу відчували, в чиїх руках вони опинились, бо в Лавріна вони слухняні й сумирні, а якщо й пробували комизитись, то вистачало їх ненадовго.

Дениско й досі пам’ятає і завжди пам’ятатиме, як Лаврін об’їжджав одного молодого жеребчика, званого Булькою. Статурний, довгоногий,

легкий у ході, він не хотів визнавати ніякого вершника. А що тільки витворяв, коли його загнуздав Лаврін! І дибки ставав, намагаючись скинути його, й зупинявся на повному скаку, а Лаврінові — хоч би що: він реп’яхом учепився до гриви, приріс до неї, й спробуй скинути, коли вже він добре знає всі ті хитрощі, той норов… Угомонився не зразу, лише згодом, та й то довго не хотів нікого іншого визнавати, тільки Лавріна. А він і радий з того, що Булька лише до нього йде, що Булька лише його підпускає.

А тепер Дениско, дивлячись на Бульку, й зовсім не може подумати, що таке колись водилося за цим конем. Постарішав, очі сльозяться, їздить на ньому всяк, хто захоче. І в роботі не перебірливий — везе те що слід: солому на колгоспне господарство, гичку, жом, возить людям торф із рудки, глину на толоку. Й нічим не одрізняється від усіх інших коней.

— Як об’їжджати коня? — розказує Лаврін. — А так, як я! Чіпляєшся до нього й тримаєшся! Хай він що хоч витворя, а ти держись! Щоб він відчув, що ти сильніший од нього. У коня норов, а й у тебе не з гірших!

— Хіба кінь за таке полюбить?

— Полюбить? — на хвилю дивується Лаврін Легкоступ. — А може, й полюбить? Чому б і не полюбити? Полюбить! Хіба всі ці коні, що зараз постаріли, завжди були такі? Рідко який не ставав дибки, а тепер подивись на них! Усі мене люблять!

Коні й справді любили Лавріна Легкоступа. Так, наче мали його за рівного самим собі, за однакового з ними.

— Ти чого до Ласуна внадився? — запитував Легкоступ. — Що ти в ньому побачив?

— Й сам не знаю, — відказував Дениско, не в змозі пояснити, звідки в нього взялась приязнь до цього старого коня.

— Гм… — вилітало глибоке з горла в Лавріна, й він підходив до одноокого Ласуна й гладив його по шиї. Кінь слухав ті пестощі спокійно, не кліпнувши своїм живим оком. Раптово Лаврін хижів із лиця, рвучко замахувався, наче й справді хотів ударити коня. Проте Ласун не боявся тих погроз, він тільки неквапно підводив морду й тужливо-спокійним поглядом втуплювався в Лавріна. А той говорив із якимось дивним захопленням: — Ти бач, не боїться, хороба! Колись не боявся, й тепер не боїться! Так, наче він і досі жеребець, наче він і досі дурний од своєї молодості!

Дениско мимоволі всміхався від тієї Лаврінової балаканини й сповнювався ще більшої приязні до важкуватого, з драбинястими ребрами під обвислою шкурою Ласуна. Бо вже багато наслухався про нього від конюха й від інших людей.

— Геть зовсім здав Ласун, — розказував Легкоступ. — Ти знаєш, який із нього був жеребчик? Літає — і все, гасає — і все, ти його не зловиш, не спиниш. Я ще пам’ятаю його матір: як наші наступали, то її, скалічену, лишили в селі. А вона оклигала, й хоч толку великого з неї не було, але ж, дивись, привела оцього Ласуна… Було не лоша, а кара божа… Як я сів уперше на нього, то думав, живим із нього не злізу… Що, тепер важко повірити?

Дениско лише стенав плечима — може, йому вірилося в те, що Ласун колись був буйним конем, а може, й ні.

Легкоступ сміявся:

— Одного разу, пригадую, запрягли його в грабарку. Вже й забув, хто запріг, а тільки як почав Ласун гасати по селу, то від тієї грабарки

скоро вже й коліс не могли позбирати. Там тобі валяється обід, а там — шпиці… Звір страшний був! Що, не віриш?

Дениско таки починав вірити. Й тієї любові, що почував у грудях до Ласуна, більшало й більшало.

Лаврін довго не хотів признаватись, де ж це Ласун позбувся свого ока. Хоч і балакучий, завжди кортить потеревенити, а от про око не хотів розповідати. Й лише одного разу вирвалося в нього:

— То він од мене тікав так… Ну, як сказився… Табун саме коло лісу пасся, а тут до мене бригадир підскочив: дай гарного коня, треба в район гайнути… Ну, я йому Ласуна захотів дати. А Ласун тоді ще не дуже й звик ходити під сідлом. Що бригадир на нього сяде, то Ласун скине. Ну, дав я бригадирові спокійнішого, був у нас такий яблукастий, прудконогий, а сам собі думаю про Ласуна: ну, я тобі зараз покажу, ти в мене зараз погарцюєш. Ну й сів на нього, ну й почав на ньому гасати. З нього мило шматтям падає, а я йому п’яти в боки, і батожарою, батожарою його… Ну, а він, либонь, утямив, що мене злість узяла — і його теж злість узяла. Він і показав себе. Там річечка тече коло лісу, то він у ту річечку, хотів мене скинути. Ну, й не скинув, бо хіба я йому що? То він у ліс, а в лісі раз дибки, другий раз, а потім ще. І як крутнув мордякою, то ока як не було — видрав собі сухою галузиною. Я вже сам із нього звалився, бо хіба ж не злякаєшся, а за ним тільки залопотіло. Може, зопалу й не вчув, що поранився. То я потім подався навздогін за ним. Вийшов на галяву, а він, бачу, стоїть і вже не тікає від мене. Стоїть і плаче: з одного ока сльози біжать, а з другого кров. Спершу я боявся й підійти до нього — знав Ласуна, який він скажений, але ж і підійти треба, може, чимось іще зарадиш… Але як ти зарадиш, коли ока нема, тільки рана…

Дениско любив одноокого коня все більше. Навіть норовистий Булька, що гасав по господарству, не викликав Денискового захоплення, хоч усім здавався він конем і масті гарної, й крові гарячої.

Бо хоч той Булька й носився отак, але ж і гонор свій одразу втрачав, як тільки чув на собі віжки або ж вловлював посвист батога.

Одного разу батько мав привезти трохи торфу з рудки, то він узяв у колгоспі Ласуна. Як Дениско зрадів! Гордо й щасливо сидів на грабарочці, тільки віжками посмикував, боячись і замахнутись на Ласуна. Все йому здавалося, що Ласун і ступає якось наче не так, як інші коні, й позирає на нього, Дениска, своїм живим оком розумніше й наче аж докірливо.

І малому Денискові було соромно, що оце він зараз їде на возі, в який запряжено Ласуна, й що в руках він тримає батога, яким може вдарити. Хотілося встати і йти пішки, бо це ж, мабуть, Ласун образиться на Дениска, а хлопцеві ой як не хотілося сваритися зі старим однооким конем!

Йому навіть здавалось, що Ласун розуміє людську розмову, а тому хлопець і боявся розмовляти, а коли вже говорив щось, то намагався не ображати коня. Наприклад, запитував:

— А коні розуміють одне одного?

Й пильно поглядав на Ласуна. А якщо кінь при тому ще махне хвостом, ніби стверджує, що зрозумів Денискове запитання, то Денискові геть і зовсім мулько на душі ставало.

— А коні розуміють людей? — ще пильніше позирав на Ласуна.

Коли приїхали на рудку, батько випріг Ласуна, щоб попасся між копанками, а сам узявся накладати торф на воза. Дениско помагав батькові, а потім до Ласуна подався. То йому кущик дикого щавлю вирве, то мишійки з-над дороги принесе, щоб Ласун закропився смачною пашею. Ласун не відмовлявся, з'їдав усе те з Денискових рук, а для хлопця більшої радості не могло бути.

Потім вони повертались назад. Ласунові було важко тягти по луговинню, він міцно впирався, натягуючи посторонки, а віз сухо повискував і ледве-ледве посувався. Денискові від того маркітно ставало на душі, наче то йому самому так важко. Непомітно від батька зняв із воза один кусок торфу й викинув у траву. А коли хотів викинути другий, то батько побачив.

— Е-е, хлопче, — сказав, — це ж навіщо ти паливом розкидаєшся?

Дениско пек-мек, а до ладу й слова не може сказати.

— А чи його в нас так багато?

— Багато?

Денискові геть зовсім зле стало, він ладен був крізь землю провалитись. Хіба поясниш батькові, що знімав торф, аби Ласунові легше було везти?

Вибрались на дорогу, тепер колеса рипіли не так натужно, й Ласун пішов хоч і не прудкіше, зате веселіше. Й Дениско повеселішав, і все позирав у живе Ласунове око, наче хотів зауважити там крихту тями і вдячності.

Коли на подвір’ї з воза зсипали торф і батько подався до хати, хлопець зостався коло коня. Погладжував по шиї, перебирав йому не таку вже й густу гриву, казав:

— Люди є всякі, Ласунчику. Ти на всіх не гнівайся, бо хтось тебе скривдив, злий і недобрий, а ти маєш у серці зло на всіх. Якби ми жили з тобою, то я ніколи й пальцем не зачепив би тебе, не возив би на тобі нічого, в плуг і борону не запрягав би.

Ласун слухав уважно, у нього здригалось то одне вухо, то друге, і в живому оці блищало розумне світло. Від того світла Денискові ставало ще краще.

— Я всіх коней люблю, а тебе найдужче. Якби тебе віддали мені, то я доглядав би тебе, водою напував, сіном годував, а якби ти хотів послухати книжку, то й книжку тобі прочитав би, я вже навчився.

Потім батько подався на колгоспне господарство, щоб воза відвезти, щоб Ласуна поставити в стайню. Сам подався, а Дениска з собою не захотів узяти, бо пізно вже, мовляв. То Дениско коло воріт стояв, дивився вслід, і так же йому було шкода розлучатися зі старим Ласуном, що поволі тягнув порожнього воза, аж сльози стояли в очах…

Якийсь час Дениско не навідувався на стайню, а коли прийшов, то Лаврін Легкоступ ще здалеку закричав йому:

— А привіт, привіт! Де блукав, де пропадав? Що, діла тебе заїдають?

— Діла, — згодився Дениско, всміхаючись.

— Ото ж то й воно! — підморгнув Лаврін. — А тут без тебе таке коїться, таке коїться…

— Що ж тут коїться? — похололо серце в Дениска.

— Та Ласун твій занедужав, — спокійно, наче щось буденне, сказав Лаврін. — Не п’є, не їсть. Може, з твоїх рук візьме?..

— Чого ж це він занедужав? — поспитав Дениско неслухняним язиком.

— А чого ж іще? Старий зовсім, ледве тримається на цьому світі. Того й охляв, що старий.

Крізь щілини в стрісі падало додолу густими яскравими сніпочками сонячне проміння, літали над головою ластівки, проте Дениско нічого того не бачив. Він ішов до станка, в якому завжди стояв Ласун. Кінь зараз лежав, одкинувши ноги. Витягнув довгу шию, кістляву морду поклав на підстилці, як неживу. Обоє очей мав заплющені — й вибране, й живе. Дениско зупинився, не в змозі далі й кроку ступити, щоб погладити Ласуна, щоб поголубити його гриву. Стояв і дивився, й чим довше стояв, тим давкіший клубок виростав у горлі, а по тілу ширилася знемога й млість.

Кінь, либонь, відчув, що хтось коло нього стоїть, бо раптом живе його око розплющилося — повіки повільно сповзали з нього, наче розчинялася важка брама, й Дениско прикипів зором до того ока: впізнав його кінь чи не впізнав? Верхня повіка затремтіла, з-під неї заструменіло сльозовиння, зволожуючи сухий блиск опуклого ока, і, здалось Денискові, кінь не впізнав його, бо в погляді не відбилось нічого. Зрештою, в оці таки заблищало щось, спалахнуло світло, й Ласун, смикнувшись, підніс морду вгору і, напружившись, наче аж через силу звівся на передні ноги, потім на задні. Якусь мить стояв, похитуючись, і, великий, худий, із запалими боками, здавався зараз страхітливим.

Підійшов Лаврін Легкоступ і сказав весело:

— Ого, звівся! Може, Дениску, він іще і в возі походить, га?

— Де вже йому, — злетіло з Денискових уст.

— О, та ти цього Ласуна ще не знаєш! Він живучий, а гордий який!

І відійшов. А Дениско, боязко всміхаючись, наче тим своїм усміхом міг образити Ласуна чи кривду йому заподіяти, ступив до нього ближче, поклав йому долоню на лоб.

— Це правда, так? — запитав. Одноокий кінь ледь-ледь голову опустив, наче стверджував.

— Ти йому води дай, хай поп’є! — гукнув Лаврін Легкоступ із кутка стайні. — Бери ось відро!..

Дениско схопив відро, кинувся надвір до журавля. Журавель був важкий, але в хлопця звідкись взялася сила, він зумів витягнути повнісіньку баддю, перехилив її, сопучи, й майже бігцем кинувся назад. Коли підійшов до Ласуна, то кінь знову лежав, і ноги свої повідкидав так, що важко було й дивитись. Дениско, мерзнучи зсередини від недобрих передчуттів, поставив перед конем відро води, але той лише оком скліпнув раз і вдруге — та й усе.

— Ну, пий! — припрохував Дениско. — Чуєш, Ласуне? Чого ти такий? Попий, то полегшає, відляже від серця. — Він звертався до коня так, як мати зверталась до нього, Дениска, коли йому нездужалось. — Бо зовсім охлянеш, кому тоді будеш потрібен?

Ласун слухав, і з ніздрів йому текли дві слизяні смужки. Вирвалося зітхання, наче в людини.

— Старість — не радість, але чого так переживати?..

Що не казав Дениско, як не вмовляв, проте кінь не звівся, не скуштував води. Він то заплющував око, то позирав на Дениска так сумно, наче дивився на нього з того світу.

— А ти не переживай! — легенько вдарив Дениска по плечу Лаврін Легкоступ. — Чого переживаєш? Цей кінь ще не з таких історій

видряпувався, то порятується і з цієї. Ти ще не знаєш Ласуна, а я вже добре його вивчив, бо ходжу коло нього всеньке його життя. Ти знаєш, що всеньке його життя отак-о переді мною?! — І він показував обидві свої долоні, мозолясті, в чорних борозенках. — Е-е, Ласун! Він іще покаже себе. І побіжить, і полетить! Бо така в ньому кров, Дениску, невмируща…

І, здається, хлопець повірив конюхові — й що кров невмируща в старого коня, й що полетить він, і побіжить! Бо коли йшов зі стайні, то сказав Ласунові "до побачення" і навіть усміхнувся йому — своєю доброю, наївною й трохи наче аж винуватою, вибачливою усмішкою.

Наступного дня вибралась Денискова мати в гості до своєї сестри. Треба було йти за три села, не так і близько, то мати довго збиралась. А ще довше збиралась тому, що давно вже не була в своєї сестри й що сестра видавала свою старшу дочку заміж. Мати вагалась, чи брати з собою Дениска, а потім усе-таки взяла, бо не хотіла залишати його на батька…

Дениско дуже гарно почувався на весіллі, він там і співав разом із усіма, й танцював, а що на весіллі грав духовий оркестр, то музиканти дали йому подути у велику срібну трубу. Щоправда, в Дениска нічого не вийшло, бо він дув, дув, а з великого розтрубу сурми виривалась не музика, а якесь знеможене зітхання.

І за тих кілька днів, які Дениско провів у гостях, він не згадував про Ласуна, бо так йому було добре й цікаво. Та коли вони з матір’ю рушили назад, то раптовий спомин про одноокого коня сколихнув Денискові душу, й перед ним яскраво постала картина його останніх відвідин стайні, як Ласун лежить на перетертій солом’яній підстилці й не може звестись, як у нього повільно розплющуються повіки, відкриваючи сухий блиск великого, печального ока. Дениско здригнувся від цього спомину, і вже ні про що не міг думати, тільки про Ласуна…

Повернулись додому, Дениско крутнувся туди-сюди, а потім одразу зіслизнув із обійстя, наче його вітром підхопило. Прискочив на колгоспне господарство, до стайні, а в тому станку, де завжди Ласун стояв чи лежав, порожньо, лише прим’ята мерва валяється. Дениско ще раз хутенько пройшовся по стайні — хоч би тобі одненький кінь. А де ж Лаврін Легкоступ, чому його не видно?

Зустрів Лавріна надворі, той ішов назустріч із вилами в руках.

— О, здоров, здоров, — привітавсь, як до рівного собі. — А де ж це ти пропадав? Десь тебе не видно було…

Дениско не відповідав, дивлячись Лаврінові просто в рот і чекаючи, що той ще скаже. Хто зна, чи Лаврін утямив, що Дениско очікує, чи не втямив, але сказав просто й спокійно, навіть сумні іскорки не спалахнули в його зорі:

— А Ласун здох…

Губи Денискові стислися, шкіра на лобі зібралася складками — невідривно стежив за Лавріном, очікував, що той іще скаже.

— Отам зарили, — мовив Легкоступ і, спохмурнівши раптово, кивнув головою на ярок за колгоспним господарством, куди звозили й зсипали різний непотріб, де закопували здохлятину й мерлятину.

Кивнув головою на ярок — і пішов. А Дениско як примерз до землі, спершу й зрушити з місця не міг. Потім почвалав, ледь-ледь переставляючи ноги. І зразу ж повернув назад, бо йшов додому, а йому ж треба було йти в отой ярок…

Довго там не блукав — було видно латку свіжої землі поміж різних покидьків. Дениско зупинився коло неї, боячись ступити на ту землю. Тупо і вперто дивився собі під ноги, наче сподівався побачити хтозна-

що, але нічого не бачив, крім землі. Земля — та й усе, земля — та й годі. Він стояв на місці, щось намагався втямити, намагався щось осягнути своїм невеличким розумом, але розум його нічого не міг відкрити для нього. Наче Дениско стояв перед велетенськими дверима, замкнутими навічно, та ще й ключа до них не знайдеш, бо загублено його невідомо де.

Нагнувся, колупнув пальцями землю, взявся розгрібати, її. Виросла ямка, але землі не було краю, вона лежала перед ним німа, чорна, загадкова, — й Дениско облишив порпатися в ній. Наче віра покинула його, що йому під силу щось повернути, що він у змозі розгадати загадку…

От і все про Ласуна та його смерть. А може, не все? А може, не все, бо потім скрізь Денискові бачився одноокий кінь. І часто згадувалось, як вони їздили з батьком і привозили на ньому торф із рудки. Й те, як він завжди лежав чи стояв подовгу самотиною в лузі, і як він тоді, в стайні, не міг одірватись од землі, не міг устати, а потім не захотів пити воду, принесену Дениском. І ще часто Дениско вибігав до воріт, зачувши на дорозі гуркіт воза, й ще довго в кожному коневі ввижався йому Ласун. Але то все були інші коні — хай і молодші, хай і прудкіші, хай і дужчі, але не такі, як Ласун. І ще не раз підступав Денискові до горла давкий клубочок, а на груди давила якась вага, коли він бачив лошаків, як вони бігають наввипередки, як пустують, коли чув, як вони голосно й щасливо іржуть.

А на стайню він перестав ходити… Може, тому, що не хотів зустрічатись там із Лавріном Легкоступом, а може, з іншої причини, про яку й сам Дениско не здогадувався…